

PÓTÓ JÁNOS

HARMADIK NEKIFUTÁSRA

A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949

„Az Akadémia tekintetében a párt taktikai álláspontja az Akadémia lassú meghalasztása, a teljes passzivitás volt” — olvashatjuk egy később még részletesen elemzendő, 1949 júniusi dokumentumban. A párt természetesen a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülésével 1948 júniusában létrejött Magyar Dolgozók Pártja (MDP), mely már megalakulásakor kiadott programnyilatkozatában kategorikus imperatívuszsként szögezte le: „Meg kell teremteni a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervét.”¹ A két idézetet ugyan egy egész év választja el egymástól, közös jelentésük mégis egyértelmű: az MDP vezetői nem az Akadémiára gondoltak programjuk megfogalmazásakor, sőt, terveik szerint éppen az Akadémia ellenében kell létrehozni a tudományt szervező és irányító centrumot. Az Akadémia ugyanis addigi fennállása alatt tudósok köztestületeként működött, sohasem irányított, nem szervezte a tudományos kutatást, legfeljebb pályadíjaival, kiadványaival megpróbálta azt orientálni. Az MDP célkitűzése viszont ennek éppen az ellenkezője: a tudományos kutatást a termelés szolgálatába kell állítani, ehhez tervszerűség és szervezettség szükséges, ezt a feladatot pedig csak egy irányító központ tudja ellátni.

Felmerült az a gondolat is, hogy esetleg az Akadémia is átalakítható lenne ilyen irányító centrummá, de a döntéshozók ezt már megszületésekor elvetették: „Az egyházi iskolák államosítása után helytelen volna a közvéleményt az Akadémia szétverésével izgatni” — áll egy, az MDP titkársága számára készült jelentésben.² Az Akadémia tehát csak szétverése árán lett volna alkalmassá tehető a kijelölt szerepre, ezt a hatalom taktikai megfontolások alapján ekkor nem vállalta, így az MDP más úton látott „a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervé-

1 A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata és szervezeti szabályzata. Bp. é.n. [1948.] 39.

2 Idézi Kónya Sándor: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia egyesítése (1949). Magyar Tudomány 35 (1990) 213. A következő tanulmányok tárgyalják még részletesen a Tanács és az Akadémia egyesítését: Szelei László: A Magyar Tudományos Tanács megalakulása. Magyar Tudomány 14 (1969) 247–253.; Szelei László: A Magyar Tudományos Tanács szervezete és működése. Magyar Tudomány 14 (1969) 510–521.; A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Főszerk.: Pach Zsignond Pál. Szerk.: Vörös Antal. Bp. 1975. 363–370. (Írta: Kónya Sándor.); Kónya Sándor: Az Akadémia átszervezése 1949-ben. Magyar Tudomány 19 (1974) 774–783.; Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–49. Századvég 1989 1–2. sz. 18–35.; Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949. Magyar Tudomány 34 (1989) 469–507.; Kónya Sándor: Történelmi fordulatok az alapszabályok tükrében. Magyar Tudomány 37 (1992) 1254–1261.

nek” megteremtéséhez. Másfél év alatt három kísérlet történt erre: egy rövid életű pártszerv, az MDP Tudományos Bizottsága volt az első, ezt egy államhatalmi szerv, a Magyar Tudományos Tanács követte, majd végül, harmadik nekifutásra a vegyes képletűvé átalakított Akadémia.

A Tudományos Bizottság

Először az MDP saját keretein belül próbálkozott. Az 1948 nyarán, az MDP Központi Vezetősége kultúrpolitikai osztályának keretében megalakult Tudományos Bizottság a következőképpen határozta meg feladatait: „A magyar tudományos élet (a) demokratikus reformjának, (b) racionális megszervezésének és (c) tervszerű munkájának központi irányítása és ellenőrzése.”³ E céloknak megfelelően saját hatáskörébe tartozónak nyilvánította az összes egyetemet és főiskolát, a tudományos és kutatóintézeteket, a múzeumokat, tudományos könyvtárakat, az Akadémiát, a külföldi tudományos kapcsolatok intézését, az Országos Ösztöndíjtanácsot, a tudományos egyesületeket és szövetségeket valamint a tudományos folyóiratokat, azaz *minden intézményt, szervezetet és produktumot, aminek a tudomány műveléséhez valami köze volt.*

Elvileg, a céljait tekintve ez a bizottság irányította a párt tudománypolitikáját, a gyakorlat azonban rövid úton megmutatta, hogy egy szűk döntéshozó grémium⁴ önmagában működésképtelen, tehát ha nincs *mit* és nincs *mivel* vezetnie, azaz ha nincs rögzített *jogköre* és nincs hivatali szervezete, *apparátusa*. Ugyanakkor a bizottságnak az is gondot okozott, hogy a saját hatáskörébe tartozónak nyilvánított intézmény- és szervezetegyesítés mind fenntartóit, mind felügyeletét tekintve rendkívül decentralizált volt.⁵ A Tudományos Bizottság terveiben pedig egy centralizált, egy központból irányított „tudományos gépezet” szerepelt (már maga a terminus is önmagáért beszél). Fel is hívták az MDP vezetőinek figyelmét arra, hogy „az államhivatalok racionalizálása során gondoskodni kell arról, hogy a Tudományos Bizottság hatáskörébe tartozó szerveket állami vonalon a kultuszminisztérium VI. ügyosztályára és a létesítendő Tudományos Tanácsra koncentráljuk”.⁶ A Tudományos Bizottság tehát azért kezdeményezte a Magyar Tudományos Tanács létrehozását, hogy legyen egy, a bizottság vezetése alatt álló hivatali szervezet, mely a tervezett centralizációt előbb végrehajtja, majd pedig igazgatja az így létrehozott „tudományos gépezetet”.

3 Tudományos Bizottság [1.], dátálatlan [1948. július]. Akadémiai Levéltár, a Magyar Tudományos Tanács iratai (a továbbiakban: AL MTT), 1. doboz 1. dosszié (a továbbiakban: 1/1.).

4 A Tudományos Bizottság tagjai voltak: a bölcsészettudományi, az orvosi, a műszaki és a közgazdaságtudományi szakkadertanácsok vezetői (Andics Erzsébet, Weil Emil, Zentai Béla és Berei Andor), a kultuszminisztérium államtitkára (Alexits György), a kultuszminisztérium VI. ügyosztályának vezetője (Szántó Zoltán) és a Társadalmi Szemle főszerkesztője (Fogarasi Béla). A bizottság titkára Lakatos Imre volt. Mint a fent idézett dokumentum megjegyzi: „Egyes kérdések tárgyalására bevonható még Lukács György és Nagy Tamás.” 3. jz-ben i. h.

5 „Tudománypolitikánk most következő szakaszának alapvető feladata tudományos gépezetünk mozgósítása a tervezdálkodás szolgálatában. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesük, gyökeresen át kell alakítani ezt a gépezetet, meg kell szüntetni anarchiáját és izolált sejtekre bontottságát és átgondolt, a termelés szükségleteivel konkrét kapcsolatban álló munkatervnek kell alárendelni.” Tudományos Bizottság [2.], dátálatlan [1948. július], AL MTT 1/1.

6 Ld. 3. jz-ben i. h.

Ennek megfelelően dolgozta ki a bizottság a felállítandó Magyar Tudományos Tanács működésének alapelveit. Elsődleges feladatául az „országos tudományos terv” elkészítését szabta, ennek előfeltételeként pedig az országban folyó valamennyi tudományos kutatás felmérését részletes kérdőívek kiküldése útján. Meghatározták a kidolgozandó országos tudományos terv preferenciáit (kulcsszó a „termelés szempontjából fontos”), valamint az egyes intézmények és a Tanács leendő viszonyát: „Egyes központi jelentőségű intézeteknek közvetlenül a Tanácshoz kell tartozniuk, másoknak, bár függetlenül működnének, a szokottnál szorosabb kapcsolatot kell tartaniuk a Tanáccsal.”⁷ Az első csoportnál két konkrét intézményt említ a tervezet, a Tihanyi Biológiai Intézetet és a „szervezés alatt álló központi kutatólaboratóriumot”, de a következő „gumi-paragrafus” alapján a tervezet lehetőséget ad akár az összes tudományos intézménynek a Tanács közvetlen fennhatósága alá sorolására: „Egyéb működő központi jelentőségű intézmények, melyekről a tájékozódás szerint kiderül, hogy legcélszerűbben a Tanács vezetése alatt működhetnek, és egyéb intézmények, melyeket az országos tudományos terv szükségesnek tart.”⁸

A Tudományos Bizottság központosító törekvéseit plasztikusan mutatja az egyetlen részletesen kidolgozott terv, az imént „szervezés alatt álló”-ként említett, de ténylegesen soha létre nem jött központi kutatólaboratórium terve. Az elképzelés szerint központi helyen, Budapesten létesítenének egy laboratóriumot, amiben minden olyan műszerből lenne egy darab, melyek túl drágák ahhoz, hogy egy-egy intézmény saját maga be tudná szerezni. A terv szerint a létesítendő Tudományos Tanács dönti majd el, milyen műszereket szerez be a központi laborba, s a Tanács küld majd ki külföldre egy-egy fiatal kutatót, hogy elsajátítsa a beszerzendő műszer kezelését. Ő állítja majd itthon üzembe a szerkezetet, betanítja a technikusokat, s a műszer ettől kezdve minden kutatónak rendelkezésére áll.⁹ Íme a kutatóintézeteket kiszolgáló „tudományos gépállomás” terve. A háború utáni anyagi szűkösség közepette kétségtelenül racionális elképzelés, de ott bujkál benne az a gondolat is, hogy a központ, a Tanács dönthesse el, mikor és mit vizsgáljanak mondjuk az ország egyetlen elektromikroszkópján — s természetesen belelásson az eredményekbe is.

Első átmenet: a Magyar Tudományos Tanács létrehozása

1948. augusztus 2-án terjesztette az országgyűlés elé Dinnyés Lajos miniszterelnök „a Magyar Tudományos Tanács létesítése tárgyában” alkotott törvényjavaslatot, amely nemcsak hűen tükrözi az MDP Tudományos Bizottságának korábban ismertetett elképzeléseit, de magát a törvényjavaslatot is a Tudományos Bizottság

7 A Magyar Tudományos Tanács működése, dátátlan [1948. július], AL MTT 1/1.

8 Uo.

9 A központi kutatólaboratórium, dátátlan [1948. július], AL MTT 1/1.

készítette.¹⁰ Így aztán nem meglepő, hogy a Tanácsnak a törvényben biztosított jogköre hasonlóan parttalan, mint amit a Tudományos Bizottság korábban magának vindikált, azaz a Tanács hatáskörébe tartozik az összes tudományos kutatásra, az azt végző személyekre és a felhasznált berendezésekre vonatkozó adatok összegyűjtése, az országos tudományos feladatok kijelölése, ezek munkatervének elkészítése majd a végrehajtás ellenőrzése, véleménynyilvánítás mindennemű tudományos munka támogatása, illetőleg az egyetemi és főiskolai tanárok kinevezése tekintetében, javaslattétel a tudományos intézetek vezetőinek kinevezésére, valamint a tudományos kiadványok terveinek felülvizsgálata. Azaz gyakorlatilag minden, aminek a nevében a *tudomány* szó előfordul, a törvényjavaslat értelmében a Tanács hatáskörébe tartozik.¹¹

A képviselőházi vitában¹² Kisházi Mihály, a Keresztény Női Tábor képviselője felvetette: miért nem az Akadémia keretében indul meg a tudományos élet korszerűsítése? Rudas László az MDP nevében a „királyi többszörös” csalhatatlan fensőbbiséggel válaszolt: „... szívesen bízánk az Akadémiára, mert ez annak volna a jele, hogy az Akadémia feladata magaslatán áll. De ki mondhatja nálunk a Magyar Tudományos Akadémiáról, ... hogy ma tudományos feladata és nemcsak tudományos, hanem a tudományt irányító feladata magaslatán áll?”¹³ Helyeselte Rudas a törvényjavaslat azon pontját is, hogy a Tanács ne egy minisztérium, hanem közvetlenül a miniszterelnök felügyelete alá tartozzék, hiszen — mint mondotta — „a tudományos élet tervszerűsége nem egyes szakminisztériumok feladata, hanem összminisztériumi feladat”.¹⁴ Az országgyűlés a javaslat szövegét változtatás nélkül elfogadva alkotta meg az 1948:XXXVIII. törvénycikket a Magyar Tudományos Tanács felállításáról.

Amilyen gyorsan megszületett a törvény, olyannyira lelassultak ezután az események. Már szeptember közepén összeült ugyan a Tudományos Bizottság utasítására egy „pártaktíva”,¹⁵ s összeállított egy listát a Tanács leendő tagjairól és títárságáról,¹⁶ ezután viszont három hónap telt el újabb és újabb személyi javaslatokkal, változtatásokkal. Gondos kezek válogatták a tudósokat, mérlegeltek múltjukat, politikai megbízhatóságukat, miközben többször állást foglalt Soós Leventéné, az MDP káderosztályának referense is.¹⁷ Végül december elejére letisztult a lista, s a köztársasági elnök kinevezte Gerő Ernő közlekedésügyi minisztert a Tanács elnökévé, Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert a Tanács társelnökévé, Vajda Imrét, az Országos Tervhivatal elnökét, valamint

10 A törvényjavaslat végleges szövege — amely teljesen egyezik az elfogadott törvénytöveggel — ugyanazon az írógépen készült, mint a *Tudományos Bizottság [1.], A Magyar Tudományos Tanács működése és A központi kutatólaboratórium* című, már hivatkozott dokumentumok. AL MTT 1/1.

11 Törvényjavaslat a Magyar Tudományos Tanács létesítése tárgyában, datálatlan [1948. július vége], AL MTT 1/1., illetve 1948:XXXVIII. törvény: Magyar Közlöny 1948. szeptember 8. 202. sz. 2086.

12 A vitát részletesen ismerteti *Szelei L.: A Magyar Tudományos Tanács megalakulása i. m. 247–253.*

13 Uo. 250.

14 Uo.

15 A „pártaktíva” tagjai: Berei Andor, Fogarasi Béla, Rusznyák István, Erdős Tamás és Dúzs János.

16 Feljegyzés Gerő elvtárs részére a Tudományos Tanáccsal kapcsolatos kérdésekről, 1948. szeptember 17. Készítette: Dúzs János. AL MTT 1/2.

17 Ld. AL MTT 1/2. dosszié iratai.

Rusznayk Istvánt és Zemplén Gézát az elnökség tagjaivá, továbbá a Tanács három szakosztályának tagjait.¹⁸

A Tanács szervezeti felépítését, tagjainak névsorát nézve első pillantásra akár el is hihetnénk, hogy valóban egy tanácsadó tudományos grémium jött létre. Élén ugyan jórészt politikusok álltak, de három szekciójának 25 tagja közül 22 egyetemi tanár volt, 17 egyben akadémikus, sőt, néhányan az Akadémia ekkori igazgatótanácsának is tagjai voltak. Látszólag tehát egy új kis akadémia jött itt létre, a tudósok egy új gyülekezete, csakhogy *a tagokat nem választották, hanem kinevezték, a kiválasztás elsődleges szempontja pedig nem a tudományos teljesítmény, hanem a politikai megbízhatóság volt.* Ráadásul — mint ezt majd még részletesen látni fogjuk — maga a szervezet sem úgy működött, mint ahogy az egy tudományos társaságtól elvárható lett volna, de még csak nem is úgy, ahogy azt a törvény megszabta. Kinevezték ugyan az elnököt, társelnököt és az elnökség tagjait, politikai megbízhatóságukhoz sem férhetett semmi kétség, csakhogy ez az *elnökség soha semmilyen határozatot nem hozott, nem is hozhatott, hiszen a Tanács fennállása alatt egyetlen alkalommal sem ült össze. Együttes ülése — tehát amin a szakosztályok és az elnökség tagjai is részt vettek — is mindössze egyszer volt a Tanácsnak, az ünnepélyes alakulóülés 1949. február 25-én. A szakosztályokban 1949 áprilistól ugyan rendszeres munka folyt, sőt, tevékenységükbe gyakran bevontak olyan tudósokat is, akik nem voltak ugyan a Tanács tagjai, de szakértői voltak az éppen vitatott kérdéskörnek. Csakhogy a szakosztályok semmiben sem dönthettek, csupán ajánlásokat tehettek, s még ajánlásaikat is erősen megszürték a szakosztályok titkárságai. De még csak azt sem a szakosztályok tagjai döntötték el, hogy melyik kérdést ítélik a legfontosabbnak — a megvitatandó témát készen kapták a titkárságtól. Sőt, megelőzendő a partizán-akciókat, a Tanács vezetése általános érvényű elvi határozatban szögezte le: „Nem minden tudományos kérdést kell a szakaktíváknak megtárgyalnia, lesznek kérdések, melyeket különböző okoknál fogva nem a szakbizottságok fognak megtárgyalni. (Mint perspektíva természetesen a kezdeti centralizáció után a decentralizáció fog következni a tudományos intézetek mellett működő aktívák formájában.)”¹⁹*

Nem működött tehát az elnökség, 1949 áprilisig a szakosztályok sem, s később is csupán megvitathatták a kijelölt penzumot — a Magyar Tudományos Tanács mégis betöltötte azt a funkciót, amiért létrehozták: közvetlen politikai-ideológiai irányítása alá vonta és a központi tervezés rendszerébe integrálta a tudományos kutatást. A Tanácsot ugyanis az elnökség helyett a *pártkollégium* vezette, az érdeemi munkát pedig a szakosztályok helyett a *titkárság* végezte.

Az „össztudományos főminisztérium”

1948. december 11-én nevezték ki Alexits György matematikust a Tanács ügyvezető titkárává, s két hét múlva a megszerveződő titkárság már megkezdte az elő-

18 A társadalomtudományi szakosztály tagjai: Lukács György, Rudas László, Andics Erzsébet, Fogarasi Béla, Zsirai Miklós, Szalai Sándor, Erdei Ferenc, Szabó Imre és Mérei Ferenc. A természettudományi szakosztály tagjai: Straub F. Brunó, Petényi Géza, Alexits György, Buzágh Aladár, Gombás Pál, Sántha Kálmán, Fejér Lipót és Somos András. A műszaki tudományok szakosztályának tagjai: Komondy Zoltán, Mihailich Győző, Gillemot László, Major Máté, Bognár Rezső, Hevesi Gyula, Észtó Péter és Jáki József. AL MTT 1/2. Közli továbbá: *Szelei L.*: A Magyar Tudományos Tanács megalakulása i. m. 252. és *Kónya S.*: A Magyar Tudományos Tanács i. m. 215.

19 Az MTT [párt]kollégiumának 1949. május 14-i ülésén hozott határozatok. AL MTT 1/6.

készületeket a tudományos kataszter összeállításához. Részletes kérdőíveket küldtek szét az intézeteknek és a kutatóknak, melyekben a korábbi illetve a jelenleg folyó kutatásokra vonatkozó kérdések szerepeltek.²⁰ (Ezen kérdőívek feldolgozásával kívánták elkészíteni az országos tudományos katasztert s ennek alapján az országos tudományos tervet.) A munka volumenére jellemző, hogy az egyéni kérdőív hat, az intézményi tizennégy oldalból állt s mindkettőt öt példányban kellett visszaküldeni.²¹ 1949. február végéig kb. ezer intézményi és mintegy hétezer egyéni kérdőív érkezett vissza a Tanács titkárságához.²² A levéltári anyagban azonban semmi konkrét nyoma nincs annak, hogy a tudományos kataszter elkészült volna. Áprilisisig biztosan semmi sem történt a begyűjtött anyaggal,²³ később is csupán utalásokból valószínűsíthető, hogy a kérdőívek valamilyen szintű feldolgozása megtörtént. Arra viszont még csak utalás sincs, hogy mire használták ezt a katasztert — ha egyáltalán elkészült.

Alexits mindenesetre nagyon magabiztosan látott munkához. Még ki sem küldték a kérdőíveket, ő máris leírta egy jelentésében a következő, feljelentésszámba menő mondatokat, melyeket tisztességgel legfeljebb a kérdőívek feldolgozása után lehetett volna megfogalmazni: „Az egyes kutatók minden irányítás és megfontolás nélkül egyszerűen azokkal a kérdésekkel foglalkoznak, amelyeket a véletlen elébük sodor, vagy amelyek régi rutinjuk alapján számukra aránylag könnyen megoldhatónak látszik [sic!]. Ennek következtében a tudományos intézetek munkája is teljes össze-visszaságban folyik és ami még rosszabb, számos tudományos intézet határozottan ellenáll a népi demokrácia kívánságainak, vagy azért, mert vezetőik nem látják munkájuk társadalmi jelentőségét és helyét a szocializmus építéséért folyó tevékenységben, vagy pedig ezért, mert tudatosan sabotálják a népi demokrácia célkitűzéseit. A Tudományos Tanács legfontosabb elvi feladata ennek az anarchikus állapotnak a megszüntetése és 1949 végéig olyan tudományos terv elkészítése, amely az 1950-el kezdődő 5 éves tervbe szervezsen beilleszkedik.”²⁴

A fenti mondatokból is tükröződő *prekonceptió* és *tervfetisizmus*, továbbá *centralizált, bürokratikus igazgatás* jellemzi a titkárság egész tevékenységét. 1949. április végéig ez volt a Tanács egyetlen működő részlege, „a Tanács motorja”²⁵ — mint tagjai magukat nevezték —, s az ekkor magához gyűjtött jogkörökkel egyre inkább a titkárság, az apparátus jelentette magát a Tanácsot. Ide futottak be a jelentések, itt készítették elő a szakosztályok vitáit és a pártkollégium határozatait, itt adták ki az utasításokat és itt ellenőrizték azok végrehajtását. A szakosztályok csak formálisan illeszkedtek ebbe a bürokratikus, hatósági szisztémába. Jól jellemzi a titkárság adminisztratív módszerei és a tudomány valódi művelői közötti távolságot egy szakosztályi vitában elhangzott vélemény. Mikor ugyanis a titkárság kidolgozta a negyedévi beszámoló jelentések rendszerét, miszerint minden

20 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (a továbbiakban: MTA KK), a Régi Akadémiai Levéltárban (a továbbiakban: RAL) 29/1949. szám alatt maradt fenn 2 db. kitöltött egyéni kérdőív és Alexits György kísérőlevele 1948. december 24-i dátummal.

21 Uo. és *Szelei L.*: A Magyar Tudományos Tanács szervezete i. m. 515.

22 Alexits György beszéde a MTT alakuló ülésén, 1949. február 25. AL MTT 1/3.

23 A Magyar Tudományos Tanács működése, datálatlan [1949. április 1. után], AL MTT 1/1.

24 Javaslat a Tudományos Bizottság számára a Tudományos Tanács munkájának megindítása tárgyában, 1948. december 6. Készítette: Alexits György. AL MTT 1/1.

25 A Magyar Tudományos Tanács működése, datálatlan [1949. április]. AL MTT 1/1.

kutatónak pontos elszámolást kellett adnia negyedévenként arról, hogy az általa kutatott témák közül melyikre hány munkanapját fordította, s mindez hogyan viszonyul az egyéni tervéhez, a műszaki szakosztály vitáján valaki megjegyezte: „Ha egy amerikai ügynök látná ezeket az előírásokat, jól fel tudná használni, mint bizonyítékot a tudományos szabadságának elvételére.”²⁶ (A titkárság véleménye azonban ettől nem változott meg, a negyedévi jelentéseket kötelezővé tették.)

Hiába tűzte ki célul a titkárság a „legmodernebb, bürokráciamentes adminisztráció” megteremtését, mikor saját működésének leírása, tehát az általuk ideálisnak, elérendőnek tekintett állapot is egy túlbonyolított szervezet képét mutatja. Volt napi, másod- és harmadnaponkénti, heti és havi értekezlet-típus, továbbá „a kérdések és feladatok áttekintésének megkönnyítésére nem szabad megvetni az olyan bevált módszereket sem — olvasható az instrukcióban —, mint a kézi kartotékrendszerek, szervezeti táblázatok, munkamenet vázlatos rajzai, grafikonok, melyek a terv állását tüntetik fel, térképek, ahol a Tanács intézményei és kapcsolatai láthatók, a Tanács programját, eseményeit feltüntető falitáblák, a főbb eseményekről szóló képes beszámolók” stb. Ahhoz, hogy a titkárság munkatársai az egész „tudományos gépezetet” irányítani tudják, munkájuk mellett még „a szokványos ideológiai képzésen felül tudománypolitikai és általános tudományos továbbképzésben” is részt kellett venniük, aminek tartalmáról a tervezet a következőképpen tudósít: „A titkárság tagjainak kezébe kell adnunk a Szovjetunió tudománypolitikájáról és általános tudományos kérdésekről szóló műveket... Meg kell rendelni és le kell fordíttatni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának összes tudományos terveit. Figyelemmel kell kísérni a nyugati sajtót is, különösen elvtársaink írásait.” A „kollektív munka, szigorú kritika–önkritika, fokozott egyéni felelősség” szentháromságának megtartását minden munkatárstól megkövetelték, hiszen „a titkárság tagjai mind elvtársak”, azaz MDP-tagok voltak.²⁷

Alig szerveződött meg a titkárság, az addigi „fő mozgató”, az MDP Tudományos Bizottsága azonnal könnyűnek bizonyult. Egy 1949. január végi, nem tudni ki által és kinek a részére készített feljegyzés arról panaszkodik, hogy a Tanács „szakszerű pártirányítása” ugyan a Tudományos Bizottság feladata lenne, de ennek nem tud megfelelni, mert egyrészt kevés tagjai közt a műszaki szakember, másrészt — s ez itt a fő — Alexits előbb mindig Gerő Ernővel egyeztet, s csak azután, a már eldöntött ügyeket viszi a Tudományos Bizottság elé. A javaslat pedig: „Gerő elvtárs vezetésével és egy-két vezető ipari elvtárs bevonásával” meg kellene erősíteni a bizottságot.²⁸ De nem ez történt. Áprilisig a titkárság és Alexits önállóan — pontosabban: nyilván továbbra is Gerő Ernővel egyeztetve — intézte az ügyeket, a Tudományos Bizottság feladat híján elhalt, az MDP Politikai Bizottsága pedig felállította a Tanács irányítására a *pártkollégiumot*. Feladatkörét a következőképpen határozták meg: „A magyar tudományos élet irányítása a Magyar Tudományos Tanácson keresztül az elnökség és a titkárság útján. Dönt minden jelentős elvi kérdésben és azokban a gyakorlati kérdésekben, amelyekben végső fokon a MTT elnöksége vagy főtitkára [a] döntését kéri. Tagjait és felelősét

26 Jelentés a MTT műszaki szakosztályának 1949. április 30-i üléséről, 1949. május 11. Készítette: Zentai Béla. AL MTT 1/6.

27 I. d. 25. jz-ben i. h.

28 Feljegyzés a kultúrpolitikai osztály Tudományos Bizottságáról, 1949. január 26. AL MTT 1/5.

a Párt Politikai Bizottsága jelöli ki. A Kollégium intézi a folyó ügyeket, és a nagyobb jelentőségű, főképp elvi kérdéseket pedig továbbviszi.”²⁹ 1949. áprilisban létrejött ezzel a tudományirányítás csúcsszerve, melynek tagjai Gerő Ernő, Révai József, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György és Alexits György lettek.³⁰ *A pártkollégiumról azonban nemhogy a Tanács létesítését elrendelő törvényben, de még a Tanács ügyrendjében sem esik egyetlen szó sem.*³¹ Ez azonban akkor senkit sem zavart: a pártkollégium rendszeresen, kéthetenként ülésezett, ülésein jegyzőkönyvet vezettek, határozatokat hozott, melyek egy kisebb része miniszterelnöki rendelet formájában később legitimálódott, a határozatok többségét azonban — mit sem törődve a legitimáció hiányával — egyszerűen végrehajtotta a titkárság. Nagyobb horderejű ügyekben — mint még látni fogjuk — a pártkollégium elvi irányítóként egyetlen szervezet ismert el maga fölött, az MDP titkárságát.

De kit is érdekelt volna a pártkollégium legitimitása, mikor a tudományirányítás „adu ászát” a titkárság és a pártkollégium mindvégig szorosan a kezében tartotta: teljes egészében itt osztották el ugyanis a tudományos kutatások finanszírozására biztosított költségvetési támogatást. Más fajta támogatás pedig az államosítások után már nem létezett. A Tanács működését ennek ellenére mégis folyamatos hatásköri villongások jellemzik. Hiszen eredeti, a törvényben biztosított jogosítványai szerint csak *magát a kutatást* irányíthatta a Tanács, a *kutatást végző szervezetet nem*. A tanszékek, intézetek és laboratóriumok szervezettelég továbbra is a szakminisztériumokhoz tartoztak, a Tanács csak abba szólhatott bele, hogy *mit* kutassanak. E kettő azonban a gyakorlatban nehezen választható el, így gyakorta súrlódásokhoz vezetett több minisztériummal vagy éppen az Országos Káderosztállyal, sőt az is előfordult, hogy miközben a Tanács titkársága egy-egy intézet hosszú távú tervein és fejlesztésén dolgozott, a fenntartó szakminisztérium éppen megszüntette vagy átszervezte azt. „Az utóbbi időben is többször előfordult, hogy a minisztériumok valamilyen okból átszervezik intézeteiket és ezzel kirántják alólunk az öt éves tudományos tervünkben számításba vett alapot”³² — olvasható egy jelentésben. De nemcsak a kettős irányítás „rendszere” okozott súrlódásokat, hanem a szakminisztériumok és a Tanács ellenérdekeltsége is. A szaktarca ugyanis a *napi szükségletek* megoldása felé szorította az általa fenntartott kutatóhelyeket, ugyanakkor a Tanács ebben az évben, 1949-ben, fennállása egyetlen évében az öt éves tudományos terv lázában égett, így a *hosszú távú* tervezésben volt érdekelt.

29 A Pártkollégium, datálatlan [1949. április]. AL MTT 1/4.

30 Jelentés Gerő elvtárs számára a Magyar Tudományos Tanácsról, datálatlan [1949. május 28–31.]. Készítette: Erdős Tamás és Soós Leventéné. AL MTT 2/1.

31 Vö. Péteri Gy.: i. m. 27.

32 Javaslat a pártkollégium számára a tudományos kutatóintézetekké való minősítés elvi kérdése tárgyában, 1949. október 10. AL MTT 6/1. Javaslat a MTT és a VKM viszonyának rendezésére, datálatlan [1949. június]. AL MTT 1/7. Előterjesztés a pártkollégium számára egyetemi tanárok nyugdíjazása, kinevezése és megbízatása tárgyában, datálatlan [1949. szeptember]. AL MTT 1/10. A VKM például megszüntette a Műegyetem Atomfizikai Tanszékét, miközben a Tanács azt molekuláris fizikai kutatóintézeté kívánta továbbfejleszteni. Beszél a hatásköri vitákról egy 1949 áprilisi dokumentum is (ld. 25. jz-ben i. h.), pedig akkor még csak a titkárság működött a Tanácsból, egy októberi dokumentumban pedig, mikor már egyértelműen látszott, hogy a Tanács hamarosan megszűnik, még mindig csak elérendő célként fogalmazódott meg, hogy a „felmerülő szervezési és káderproblémákat pedig ... az illetékes szakminisztériumokkal megbeszélés útján kell rendezni, nem pedig az adminisztratív útban rejlő erőszakoskodási lehetőségek kihasználásában”. Javaslat a pártkollégium számára a tudományos kutatóintézetekké... i. h. AL MTT 6/1.

A Tanács e ködös és szétfolyó jogköre fennállása alatt egyetlen ponton konkretizálódott, de ez a mozzanat döntő jelentőségű a szervezet jellege szempontjából. Egy 1949. augusztus 5-én kelt kormányrendelet ugyanis felhatalmazta a Tanácsot arra, hogy „... a tudományos kutatás terén működő egyes intézményeket (intézeteket, hivatalokat, tervező irodákat stb.) az illetékes szakminiszterrel egyetértve tudományos kutatóintézeté minősíthet”, illetőleg ezt bármikor megszüntetheti. Kimondja továbbá a rendelet, hogy az így létrehozott intézeteknél bármiféle változtatás (átszervezés, fejlesztés, munkatársak alkalmazása vagy elbocsátása stb.) csak a Tanáccsal egyetértésben történhet, továbbá az intézetek kötelesek költségvetésüket és munkatervüket jóváhagyásra a Tanácsnak bemutatni.³³ (Jellemző módon maga ez a kormányrendelet is a Tanács titkárságán készült, végleges szövegét pedig a pártkollégium hagyta jóvá.³⁴)

E jogkör birtokában valódi minisztériummá, *tudományügyi minisztériummá* vált a Tanács.³⁵ Egyrészt azért, mert e rendelet egyértelműen a szakminisztériumok *mellett* jelölte ki a helyét, másrészt azért, hogy immár önmaga határozhatta meg, mit tekint tudományos kutatásnak, tehát *önmaga határozhatta meg saját tevékenységi körét*. E tudományos főhatóság azonban sajátos helyzet foglalt el a minisztériumok között, hiszen az egymástól független, vertikálisan építkező szaktárcák rendszerében a Tanács mintegy horizontális minisztériumként funkcionált. Nem fölrendeltje ugyan az egyes szaktárcáknak, mint pl. a Nép gazdasági Tanács, de belenyúlik minden olyan minisztérium tevékenységébe, ahol tudományos kutatás folyik, s hogy mit tekint annak, azt lényegében maga dönti el. A más tárcákba való belenyúlás szó szerint értendő, hiszen a Tanács működésének leírása követelményként állítja, hogy „... minden minisztériumban és állami szervben kell hogy legyen a Tanácsnak egy összekötője és annak egy helyettese”.³⁶

Már a kortársak is érzékelték a szervezet funkcióváltását, azt, hogy a Tanács hamar hatósági, miniszteriális jelleget öltött. A titkárság munkatársai — saját szempontjukból teljesen érthetően — elég eufemisztikusan fogalmaznak a jelentések „önkritika-passzusaiiban”, 1949. áprilisban például ekképp: „A tudósoknak az az érzésük, hogy egy újabb hivatal, sőt pártszerv létesült »felettük«.”³⁷ Egy hónappal később már egyértelműbb, de ugyanakkor magyarázkodó és „építő” az önkritika: „A Tanács eddigi működésének szervezeti hibája, hogy a titkárság a szervezéssel járó állandó munka közben önkéntelenül adminisztratív térre csúszik, és így a tudományos élettel való kapcsolata némileg miniszteriális jelleget vesz fel... A további fejlődésben meg kell erősíteni a Tanács munkáját a titkársággal szemben és a titkárság kapcsolatait az állami szervekkel annyira kiépitni, hogy képes legyen az adminisztratív munka csökkentésével többet foglalkozni a

33 4180/1949/163. Korm. sz. rendelet a tudományos kutatóintézetek kijelölése és ellenőrzése tárgyában, 1949. augusztus 5. AL Elnökségi iratok (a továbbiakban: Eln.) 37/5/4.; AL MTT 1/4.; MTA KK RAL 360/149.

34 A titkárság által készített rendelet-tervezetben a tudományos kutatóintézeté minősítés joga kizárólag a Tanácsot illette volna meg. A pártkollégium ülésén szűrték be a szövegbe „az illetékes szakminiszterrel egyetértve” részletet. A MTT pártkollégiumának 1949. július 2-i ülésén hozott határozatai. AL MTT 1/8.

35 Péteri Gy.: i. m. 27. úgy jellemzi a Tanácsot, hogy „e szervezet felépítésében, jogkörében a szovjet típusú akadémia összes fontos kelléke jelen volt”. Véleményem szerint ez inkább majd az átalakított akadémiára lesz jellemző, a Tanács kifejezetten hatósági, miniszteriális szervezet volt.

36 Ld. 25. jz-ben i. h.

37 Uo.

tudományos problémákból származó konkrét feladatokkal.”³⁸ A titkárság, az adminisztráció túlsúlya azonban minden önkritika ellenére mindvégig fennmaradt.

Nem lehet itt célunk teljes egészében bemutatni a Tanács működését.³⁹ Megkerülhetetlen viszont a Tanács és a kutatóintézetek kapcsolatának kérdésköre. Egyrészt, mert a Tanács tevékenysége e területen okozta a legnagyobb változást, másrészt mert ez a szál folytatódik majdan az Akadémia történetében.

A Tanácsnak kezdetől egyik elsődleges célja volt a *saját kutatóintézeti hálózat* kiépítése. Kezdetben azért, mert másolni kívánták a példaképet, a szovjet akadémiát, később azonban emellett egyre nagyobb súllyal estek latba a kutatóintézetek kettős irányításának hátrányos tapasztalatai, a már említett, folyamatos hatásköri viták a szakminisztériumokkal. A megvalósítás során azonban ezt a célkitűzést is erősen deformálta a titkárság munkamódszere, a hatósági, adminisztratív irányítás, a mennyiségi mutatók bővölete. 1949 végén, mikor kb. nyolc hónapos tényleges működés⁴⁰ után a Tanács beolvadt az Akadémiába, az országban 283 tudományos kutatóintézet létezett:⁴¹ 14 orvostudományi (5%), 28 matematikai–fizikai (10%), 37 társadalomtudományi (13%), 95 műszaki (34%) és 109 mezőgazdasági (38%). Tehát 204 intézet (72%) kapcsolódott közvetlenül a termeléshez (a műszaki és a mezőgazdasági intézetek), ezért lehetett oly meghatáro-

38 Ld. 30. jz-ben i. h.

39 A Tanács tevékenységének méltatására ld. *Szelei L.*: A Magyar Tudományos Tanács szervezete i. m. 512–520., kritikájára *Péteri Gy.*: i. m. 27–29. Azt, hogy milyen mélységekig nyúlt bele a Tanács a tudományos és nem csak a tudományos életbe, jól jellemzi a következő történet. 1949. július 28-án a *Világ* című lapban megjelent egy cikk „Világgraszólv magyar találmány a sertésorbánc elleni ojtóanyag” címmel. A cikk szerint Manninger Rezső professzor most találta fel ezt a szérumot. Másnap Gerő Ernő levélben kérdezi meg Erdős Tamást, a Tanács titkárát, Alexits helyettesét, hogy igaz-e a hír, illetve felszólítja: gondoskodjon a titkárság arról, hogy ilyen közlések a Tanács tudta nélkül ne kerülhessenek nyilvánosságra. Ismét egy nap múlva, július 30-án Biacsí Imre ké-szft feljegyzést Erdős Tamásnak: amit a cikk közöl, az mindenképpen túlzás, mivel ezt a szérumot már régen felfedezték, Manninger professzor most csupán tökéletesítette azt, de még egyébként sem zárult le a kutatás. Még ugyanezen a napon kelt Alexits jelentése Gerő Ernőnek: a pártkollégium határozata alapján már régen felszólította a Tanács titkársága a Miniszterelnökség sajtó osztályát, hogy közöljék az összes magyar újsággal, miszerint „... tudományos kutatásra vonatkozó cikkeket csupán akkor adhatnak ki, ha legalább annak tartalmát, szükséges esetben azonban teljes szövegét is telefonon közlik a Magyar Tudományos Tanács titkárságának vezetőjével”. Ezt a rendelkezést Alexits szerint most elszabotálták, de jelen eset kapcsán „... a sajtó osztály közölte velem — folytatódik Alexits jelentése —, hogy már kiadtak egy rendelkezést, amely szerint találmányokra vonatkozó cikkeket [a lapok] engedély nélkül nem közölhetnek”. AL MTT 2/2. dosszié iratai. De elvi határozatot hozott a pártkollégium például arról is, hogy „... helytelen az a gyakorlat, mely szerint a külföldi meghívások túlnyomórészt személyre szólnak. Igyekeznünk kell arra, hogy a legrövidebb időn belül a külföldi kongresszusra szóló meghívások a magyar államhoz vagy valamilyen tudományos testülethez (Akadémia, egyesületek stb.) érkezzenek.” Így tudniillik a pártkollégium dönthetné el, ki utazhat külföldre. Nem mintha egyébként nem a pártkollégium döntött volna a kiutazásokról, de ha személyre szólt a meghívás és az illetőt nem akarták kiengedni, a pártkollégium nem küldhetett mást. Ugyanezen az ülésen a meghívások rendjét is szabályozták: „Elsőségek a Szovjetunió és a népi demokráciák tudósai, majd a nyugati tudósok közül olyanok hí-vandók meg, akik politikailag is megfelelnek.” A MTT pártkollégiumának 1949. július 16-i ülésé-nek határozatai. AL MTT 1/8. Egy konferencia-részvétel rendkívül jellemző dokumentumait teszi közzé *Horváth Zsolt*: *Jobb félni, mint megjedni. História* 14 (1992) 3. sz. 31.

40 A Tanács alakuló ülése ugyan 1949. februárban volt, de tényleges működése áprilisban indult meg. Ekkor kezdtek működni a szakosztályok és ekkor alakult meg a pártkollégium (korábban csak a titkárság működött), áprilisban alapították az első intézeteket is. Decemberben pedig már beolvadt a Tanács az Akadémiába.

41 [Táblázatos kimutatás a tudományos kutatóintézetekről], datálatlan [1949. december], AL MTT 6/1. A további adatok is ebből a kimutatásból származnak.

zó jelentősége a hatásköri vitákban a gazdaság napi érdeke és a tudomány érdeke ellentétének. A 283 intézet 56%-a, 159 intézet tartozott egyetemekhez és főiskolákhoz, a többi elsődleges tevékenysége a kutatás és nem az oktatás volt. Az összesítő statisztikából lepárolt „átlag-intézet” a következőképpen festett 1949 végén: 5 dolgozószbójában, 3 laboratóriumában és 1 műhelyében összesen 20 alkalmazott dolgozott; közülük — az intézet vezetőit is beleértve — 8 fő foglalkozott kutatással, 6 dolgozott segítőként a laboratóriumokban, a további 6 fő pedig a dokumentátorok, adminisztrátorok és hivatalsegédek létszáma.

Meglehetősen kicsi hát ez az „átlag-intézet”, s hogy ilyen, abban a Tanácsnak is nagy szerepe volt. Nyolc hónap alatt ugyanis 69 új intézetet hozott létre, azaz átlagosan hetente kettőt. De ha csak a szervezetiileg önálló, nem tanszékhez kapcsolt új intézeteket tekintjük — ezek száma 26 —, akkor is *9–10 naponta született egy-egy új, önálló intézet*. Valóságos „gründolási lázban” égett tehát a Tanács, érdemes azonban kicsit a számok mögé néznünk, mielőtt kritikátlanul elalélnánk e páratlan teljesítmény láttán.

Nem célunk, s minden esetben elsődleges forrásunk sincs arra, hogy akár csak a 26 önálló intézetet sorra vegyük, két lényeges, általánosan jellemző mozzanatot azonban ki kell emelnünk. Az első: az új intézet elnevezés mögött nem mindig áll valóban új alapítású szervezet, gyakran csupán már meglévő intézmények egyesítését vagy szétbontását jelenti. Példa lehet erre az ekkor Kelet-európai Intézetnek nevezett, korábban Teleki Pál Tudományos Intézet megszüntetése, ami egyfelől csökkentette az 1945 előtt alapítottak számát s egyszerre *négyvel* növelte az új intézetekét, hiszen az alapintézményt felnégyeléssel szüntették meg, s így született az Állam- és Jogtudományi, a Történettudományi és a Nyelvtudományi Intézet, valamint a Földrajzi Könyv- és Térképtár — valamennyi a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) felügyelete alatt.⁴²

A másik kiemlendő mozzanat, hogy az új intézetek egy része *fantom*-intézet volt, csupán papíron, a statisztikában létezett. Egy-egy intézet fantom-léte lehetett időleges, de akár végleges is. A Közgazdaságtudományi Intézet pl. három évi fantom-léte alatt mindössze egy félbehagyott tanulmánykötetet produkált a VKM felügyelete alatt, s alig észrevehető léte és még feltűnésmentesebb kimúlása után alapítják majd meg 1954-ben az Akadémia azonos nevű intézetét.⁴³ De ekkor, 1949-ben fantom-intézet még a Központi Fizikai Kutatóintézet (KFKI) is, melynek szervezése és tervezése ugyan már megkezdődött, de az épületek alapozása Csillebércen még nem. A KFKI esetét persze magyarázhatja, hogy ez egy akkor 70–100 millió forintra tervezett nagyberuházás, de ugyanekkor, ugyanezt a fantom-létet éli egy másik majdani akadémiai intézet, az Alkalmazott Matematikai Intézet is, aminek beruházási költségei a KFKI-énak 0,2%-át sem érték el.⁴⁴

42 A Kelet-európai Intézet feldarabolásának gondolatát először a Tanács társadalomtudományi szakosztálya tárgyalta meg 1949. május 6-i és 9-i ülésén, a pártkollégium jóváhagyta, majd a 4231/1949/190/M.T. sz. rendelet tett pontot az ügy végére 1949. szeptember 9-én. AL MTT 1/4. és 1/6.

43 Ugyancsak a társadalomtudományi szakosztály javaslatára a pártkollégium 1949. július 2-án határozta el a Közgazdaságtudományi Intézet felállítását s ugyanakkor a Magyar Gazdaságkutató Intézet megszüntetését. Ez utóbbi feloszlását augusztus 6-án rendelték el, az új intézetet pedig a 4232/1949/190/M.T. sz. rendelet alapította meg 1949. szeptember 9-én. AL MTT 1/8. és 23/14. Vö. továbbá Péteri Gy.: i. m. 27–28.

44 Ld. AL MTT 1/5. és 1/10. dossziék iratai.

A pénzszűke tehát önmagában nem magyarázza, miért kényszerültek ezek az intézetek időlegesen fantom-létre. Források tömege panaszkodik „krónikus káderhiány”-ról,⁴⁵ amin — tekintve a káderezés alapelveit⁴⁶ — nem is csodálkozhatunk, a valódi ok azonban inkább a titkárság adminisztratív módszereiben lehetett fel. Ez az új alapításoknál valahogy úgy írható le, hogy a szakosztályi vitában vagy a titkárságon körvonalazódott egy megoldandó problémakör, a titkárság megfogalmazta a rendelettervezetet, a pártkollégium módosításokkal jóváhagyta, minisztertanácsi rendelet megalapította az intézetet, kijelölte a fenntartó minisztériumot, a Tanács titkársága meghatározta az intézet feladatkörét (a megoldandó problémakört, amitől az egész folyamat elindult) — aztán a titkárság kipipálta az „elintézett” ügyet. S ekkor megkezdődött a hónapokig tartó huzavona, levelezés nemcsak arról, hogy ki vezesse az új, immár létezőnek tekintett intézetet, hanem arról is, hogy egyáltalán kik dolgozzanak majd benne. Sokáig sorjáznak majd még a káderjelentések, de a negyedéves terv egy pontja „elintéztetett”.

A *valóban* életre hívott új intézmények helyzete sem volt mindig sokkal jobb. Gerő Ernő például a Tanács alakuló ülésén egy sor ipari kutatóintézet és laboratórium felállítást hirdetett meg. Másfél hónap múlva egy kormányrendelet meg is alapított öt ipari kutatóintézetet, négy kutatólaboratóriumot és kilenc ipari kutatási bizottságot. De újabb három hónap múlva, miután az addigi Ipari Minisztérium kettéosztódott Nehézipari és Könnyűipari Minisztériummá s külön rendelet rendelkezett az intézetek szétosztásáról, a Könnyűipari Minisztérium a Tanács pártkollégiumának buzgó helyeslése mellett egyből össze is vonta a neki juttatott, negyedéve létrehozott intézeteket, laboratóriumokat és bizottságokat azzal az indokkal, hogy ezek mind „könnyűipari” kutatásokat folytatsanak.⁴⁷ A bőr-, a papír-, a textil- és a faipar persze korábban is a könnyűiparhoz tartoztak, de néhány hónappal korábban a Tanács mégis úgy látta jónak, ha külön-külön hozza létre intézeteiket. Ebből is látszik, hogy az átszervezéseknél nem mindig a „tisztán tudományos” érvek domináltak.

Mindeközben a Tanács soha nem tett le arról, hogy saját intézethálózatot hozzon létre, de különböző listák összeállításánál tovább nem jutottak. E törekvésük eredménytelenségét volt kénytelen Erdős Tamás, a Tanács titkára 1949 decemberében megállapítani, mikor a Tudományos Tanács már éppen beolvadóban volt az Akadémiába: „A Tudományos Tanács a mai napig — a Központi Fizikai Intézet és a Magyar–Szovjet Intézet kivételével — nem tudta megjelölni, melyek azok az intézetek, amelyeket az öt éves terv során mint a Tanács ill. az Akadémia saját intézeteit kívánja felépíteni.”⁴⁸

45 Vö. például a társadalomtudományi szakosztály titkárának, Gerőné Fazekas Erzsébetnek tucatszámú feljegyzését a pártkollégium részére a társadalomtudományi intézetek káder-gondjairól. AL MTT 1/7. és 1/9.

46 *Gyarmati György*: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság 34 (1991) 2. sz. 51–63.

47 Gerő Ernő beszéde a MTT alakuló ülésén, 1949. február 25. AL MTT 1/3. 3600/1949/86/Korm. sz. rendelet az ipari kutatás megszervezéséről, 1949. április 8. AL MTT 1/4. 4179/1949/163/Korm. sz. rendelet az ipari kutatás főfelügyeletének a nehézipari és a könnyűipari miniszterek közötti megosztásáról. AL Eln. 37/5/5. A MTT pártkollégiumának 1949. július 16-i határozatai. AL MTT 1/8. A Könnyűipari Intézetbe összevont szervezetek a következők: Bőr-, Cipő- és Szőrmeipari Központi Kutatólaboratórium, Papíripari Kutatóintézet, Faanyagvizsgáló és Fagazdasági Intézet valamint a Textilipari Kutató Bizottság.

48 [Erdős Tamás feljegyzése Gerő Ernő részére], 1949. december 13. AL MTT 2/1.

Mielőtt áttérnénk történetünk másik főszereplőjére, az Akadémiára, érdemes röviden időzni az imént említett Magyar–Szovjet Intézetnél, a Tanács egyik kedvenc eszméjénél, mert ennek az intézetnek a tervét szimptomatikus és szimbolikus jelentőségűnek látom. Az lett volna ugyanis ennek az intézetnek a feladata, hogy „... tudományos–politikai támaszpontul szolgáljon a magyar tudományos élet számára oly módon, hogy ... a szovjet tudomány fejlődésében fellépő nagy áramlatokat ismerteti és ennek alapján a döntő eredmények átvételét és közvetítését biztosítja”.⁴⁹ Íme a Magyar Tudományos Tanács kutatóintézeti pandanja, az „össztudományos főintézet” terve, ami valószínűleg ugyanazon okból nem valósult meg, mint ami végül az „össztudományos főminisztérium”, a Tanács megszűnéséhez vezetett. Ahogy már ötletként elvetélt az az intézet, amelyik valamiféle ideológiai piederstárlról direktívákat osztogathatott volna növénygenetikuskoknak és nyelvészeknek egyaránt, ugyanúgy vált a napi gyakorlatban egyre problematikusabbá annak a szervezetnek, a Tudományos Tanácsnak a működése, amely adminisztratív módszerekkel, hatóságként kísérletezett ugyanezzel.

Második átmenet: a Tanács és az Akadémia

1948 nyaráról, mikor még a Tudományos Bizottság próbálkozott a tudományos élet irányításával, nincs elsődleges forrásunk arról, hogyan vélekedett a pártvezetés az Akadémiáról. Csupán a történetekből következtethetünk álláspontjukra: azaz, hogy meg sem próbáltak az Akadémiához, a legtekintélyesebb magyar tudományos szervezethez közeledni, hanem központosító céljaik elérésére inkább egy új, miniszteriális szervet létesítettek, az Akadémiát kimondatlanul is egy elmúlt korszak kihalásra ítélt túlélőjének nyilvánították. Erre utalnak a későbbi dokumentumok is. 1948 decemberében például, mikor Alexits György huszonegy pontos programjavaslatot készített a Tudományos Tanács munkájának megindításához, az Akadémiáról csak igen általánosan szólt, láthatóan konkrét elképzelések nélkül.⁵⁰ Egy hónappal később, a Tanács 1949. évi munkatervének irányelveiben még ennyi sincs: egyetlen szó sem esik az Akadémiáról.⁵¹ Beszédés ez a hallgatás.

A Tanács történetének egyetlen együttes ülésén — amin az elnökség és a szakosztályok tagjai is részt vettek —, az ünnepélyes alakuló ülésen a két szónok, Ge-

49 Előterjesztés a Magyar–Szovjet Intézetéről, datálatlan [1949. július]. Készítette: Gerőné Fazekas Erzsébet. AL MTT 1/8. Alexits már a Tanács alakuló ülésén külön kiemelte ezt az intézetet, s feladatát a következőkben határozta meg: „... foglalkoznia kell a szovjet tudományos élet minden szektorának megismertetésével. A szovjet életnek, a szovjet tudomány problémáinak feltárásával.” Ld. 22. jz-ben i. h.

50 Ld. 24. jz-ben i. h. Az Akadémiáról szóló rész: „A Tudományos Akadémia fokról fokra erőteljesebb irányítása és személyi összetételének a párt intencióinak megfelelő átalakítása, munkájának felülvizsgálása és a szocializmus építésének szükségleteibe való folyamatos beillesztése.”

51 A Magyar Tudományos Tanács 1949. évi munkatervének irányelvei, 1949. január. AL MTT 2/1.

rő és Alexits előadásában egyetlen egyszer sem említette az Akadémiát.⁵² Csupán Buzágh Aladár kérdésére⁵³ — hogy tudniillik milyen lesz a Tanács és az Akadémia viszonya — válaszolva jelentette ki Gerő: „A Tudományos Akadémiát senki sem szándékozik megszüntetni. A Tudományos Akadémia megvan és *a gyakorlata fogja megmutatni, milyen lesz a viszonya a Tudományos Tanácshoz*. A Tudományos Tanács új alapokra akarja helyezni a magyar tudományos élet fejlesztését — folytatta Gerő. — Az volt az érzésünk, hogy a régi alapokon elindulni nem lehet. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a régi eredményeket nem ismerjük el, hogy azokat elvetjük, de azokra nem építünk. De *új szervre volt szükség, amelyet új szellem hat át, amely azt tűzi ki célul, hogy egyesítse az új tudományos erőket, tehát azokat, akik az országot akarják szolgálni*.”⁵⁴ Gerő első mondata arról árulkodik, hogy mégiscsak létezhetett olyan elképzelés, miszerint a testületet, fel kellene oszlatni, hiszen nem létező vádat nem érdemes elhárítani. Ugyanezt a gyanút látszik igazolni, hogy következő mondatával mégis megfenyegeti az Akadémiát, s ugyanígy e rövid passzus záró szakasza, melyben burkoltan ugyan, de azzal vádolja az Akadémiát, hogy nem akarja az országot szolgálni.

Mindez eddig csupán következtetés, de egy 1949 júniusi dokumentum teljesen tiszta képet ad az MDP-nek az Akadémiához való viszonyáról, mégpedig nem csak az 1949 júniusi helyzetről, hanem az ezt megelőző egy évről: „Az Akadémia tekintetében a párt taktikai álláspontja az Akadémia lassú meghalasztása, a teljes passzivitás volt. Ennek okai: 1. Helytelen lett volna »román útra« lépni és az Akadémiát szétverni, mert akkor elveszítettük volna az intézmény anciennitásában rejlő értéket. 2. Nem voltak és ma sincsenek olyan marxista tudományos kádereink, akikkel a részben szétvert Akadémia helyeit feltölthetjük volna. 3. Számítanunk kellett az akkor még csak körvonalalaiban kialakuló Népfront polgári rétegei oldaláról bizonyos jogosnak látszó ellenállással az Akadémia erőszakos szétverése esetén. 4. Szembentaláltuk volna magunkat még a haladó intellektuelek tekintélyes részével is.”⁵⁵ Eltekintve most a „helytelen lett volna ... az Akadémiát szétverni”, a „részben szétvert Akadémia” és az „Akadémia erőszakos szétverése” megfogalmazások többszörös belső ellentmondásától, a lényeg világos: 1948 nyarán az MDP foglalkozott az Akadémia felosztatásának gondolatával is, de végül az az álláspont győzedelmeskedett, hogy a párt állítson fel saját testüle-

52 Gerő Ernő és Alexits György beszéde a MTT alakuló ülésén, 1949. február 25. AL MTT 1/3. Gerő egyik utalását érthetjük úgy is, hogy az Akadémiára vonatkozik, de ez sem túlzottan hízelgő: „A Tudományos Tanács a tudománynak és a tudományos munkásoknak az a fóruma, amely ezelőtt nem volt meg, de amelyet létre kellett hoznunk, ha nem akartunk kibékülni azzal a tarthatatlan helyzettel, amelyet a tudományos élet terén a régi rendszertől kaptunk örökölni. *Mi fel akarjuk és fel fogjuk számolni ezt az örökséget*. [Kiemelés tőlem — P. J.] Teljesen új alapokra fogjuk és akarjuk helyezni a tudományos kutatást.”

53 Voinovich Géza, a MTA főtitkára a Tanács alakuló ülésének napján levelet írt minden olyan akadémikusnak, akiket a Tanács tagjává is kineveztek. Ebben tolmácsolja Kodály Zoltánnak, a MTA elnökének azon kérését, hogy a Tanács alakuló ülésén az akadémikus Tanács-tagok tegyék szövé az Akadémia helyzetét. MTA KK RAL 75/1949.

54 Megalakult a Magyar Tudományos Tanács. Szabad Nép 1949. február 26. 3. Csaknem szó szerint ugyanez olvasható egy, az alakuló ülésen készült autográf jegyzetlapon, melynek feljegyzője ismeretlen. AL MTT 1/3.

55 Jelentés a pártkollégium számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetéről, dátátlan [1949. június első fele]. Ez a jelentés két változatban maradt fenn. Az első változatot [1.] Erdős Tamás, a véglegest [2.] Alexits György készítette. Az idézett szövegrész mindkét változatban azonos. AL MTT 1/7.

tet a tudományos élet irányítására, az Akadémiát pedig — elsősorban a költségvetési támogatás kézbe tartásával — „lassú meghalasztásra” ítélte.

Az Akadémia helyzetét az is nehezítette, hogy vagyont már államosították, az amúgy is csekély költségvetési támogatást pedig a Tanács 1949 áprilisáig egyáltalán nem utalta át,⁵⁶ így kiadványai elapadtak, tevékenysége a minimumra csökkent. Például az 1949 januári összes ülésen, melyen — miként ma a közgyűlésen — valamennyi tagnak joga volt részt venni, csupán kilenc akadémikus jelent meg, s már az előző, decemberi ülésen is hasonlóan alacsony volt a látogatottság.⁵⁷ Közvetlen támadások is érték az Akadémiát, megkérdőjelezve még az MDP „lassú meghalasztás” taktikájának az őszinteségét is. A *Szabad Nép* például „Vége lesz a pazarlásnak” címmel közölt cikket az Akadémia felújításáról, azt kifogásolva, hogy a főkönyvtárnok lakásához vörös márványból készül a lépcső. Voinovich Géza főtítkár az Igazgatótanács ülésén beszámolt arról, hogy valóban volt ott egy vörösmárványlépcső, de az az ostromban leszakadt, s az új most vasbetonból készült.⁵⁸ E packázások közepette az Akadémia vezetői világosan látták, mire megy ki a játék. Bizonyítja ezt az osztályelnökök és osztálytitkárok 1949. február 7-i ülésének jegyzőkönyve: „Keresztury [Dezső] főkönyvtárnok magánbeszélgetéseiből arról világosítja fel a jelenlevőket, hogy a Tudományos Tanácsnak az Akadémia dolgában nincs elgondolása”, mire „Kodály Zoltán elnök megjegyzi, hogy ha az Akadémia így marad, akkor nagyon könnyű az az elképzelés, hogy hagyják békén kimúlni.”⁵⁹

A kör tehát bezárult az Akadémia körül. A Tanács a költségvetési támogatás visszatartásával zsarolta, ezzel kívánta — úgymond — az Akadémiát élénkebb tevékenységre szorítani, *ténylegesen viszont ezzel éppen elszigetelte az intézményt, takarékra állította és így konzerválta, mivel az MDP még mindig nem tudta, mit is akar kezdeni az Akadémiával.* Ezek után nem csoda, hogy az Akadémián belül megfogalmazódó reform-elképzeléseket is azonnal negligálta a Tanács. Erdey-Grúz Tibor akadémikus már 1948. januárban azt javasolta, hogy az Akadémia tagságát osszák fel „működő” és „nem működő” tagokra s a „működők” számát osztályonként 20 rendes és 20 levelező tagban maximálják. A javaslat szerint megválasztásakor mindenki automatikusan „működő” tag lenne, de ha tíz évig nem tart előadást vagy két év alatt több mint tíz osztályülésről hiányzik, „nem működő” taggá kell nyilvánítani. A „nem működő” tag nem vehetne részt az Akadémia munkájában, csak a cím viselésére lenne jogosult.⁶⁰ Az Akadémia Igazgatótanácsa akkor,

56 Az Akadémia költségvetési támogatása 1948-ban egész évre 90 ezer forint volt. 1949-re 600 ezer forintot állapítottak meg, de még az 1949. március 24-i igazgatótanácsi ülés jegyzőkönyvében is az áll, hogy végső jóváhagyásra még mindig a Gazdasági Főtanács előtt van, s remény van arra, hogy az összeget az Akadémia megkapja. MTA KK Igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyvei 1946–1949 (a továbbiakban: K 1352), az 1949. március 24-i ülés jegyzőkönyve. 1949. február 11-én Gerő Ernő a következő autográf noteszlapot küldte Alexitsnek: „Kodály Z[oltán] nálam járt és elpanaszolta, hogy a M. Tud. Akadémia 1949. I. 1. óta semmi támogatást nem kap. Minthogy a múlt évben Révai elvt.[árs] megígért nekik havi 50 000 forintot, ... [ezt] meg kell adnunk ... de persze erre nem tettem neki semmilyen ígéretet.” AL MTT 2/2. 1949. márciusban az Akadémia már a tisztviselőinek sem tudott fizetést adni. MTA KK A IV. osztály üléseinek jegyzőkönyvei 1947–1949 (a továbbiakban: K 1557), az 1949. február 28-i ülés jegyzőkönyve.

57 MTA KK Osztályelnökök és osztálytitkárok értekezlete 1935–1949. Az 1949. február 7-i ülés jegyzőkönyve.

58 MTA KK K 1352. Az 1949. január 21-i ülés jegyzőkönyve.

59 Ld. 57. jz-ben i. h.

60 Erdey-Grúz Tibor javaslata, 1948. január 28. A javaslatot támogatólag aláírta még Buzágh Aladár, Csűrös Zoltán, Gróh Gyula és Pais Dezső is. MTA KK RAL 41/1949.

1948 elején megtárgyalta és elvetette a javaslatot. Most, egy évvel később, 1949. februárban Erdey-Grúz a III. osztály támogatásával⁶¹ s néhány módosítással ismét beterjesztette javaslatát. A kiegészítések a külföldön tartózkodó akadémikusok tagságát érintik. Eszerint minden, két hónapnál hosszabb külföldi tartózkodást előre be kellene jelenteni. Az egy évig terjedő külföldi tartózkodást az Akadémia tudomásul venné, 1–3 év között az illetékes osztály döntene, hogy továbbra is „működőnek” tekinti-e az illetőt, három évnél hosszabb külföldi tartózkodás esetén pedig szüneteltetni kellene az akadémiai tagságot. Időtartamtól függetlenül ugyancsak szüneteltetni kellene az engedély nélkül külföldre távozottak tagságát, s ezáltal helyük betölthetővé válna.⁶²

Az Igazgatótanács napirendjére is tűzte Erdey-Grúz aktualizált javaslatát, de aztán a Tudományos Tanács követelésére mégsem tárgyalt róla. Közben ugyanis „Rusznayk [István], Fogarasi [Béla] és Lukács [György] elvtársak megbeszélve az Akadémia kérdéseit, arra a megállapodásra jutottak, hogy jelen pillanatban az Akadémia teljesen gyökeres átalakítása káder szempontból keresztülvihetetlen, viszont nem lehet belemenni egy áltreformba... Erdey-Grúz javaslata, amely szerint a disszidensek akadémiai tagsága szüneteljen, világosan mutatja, hogy az Akadémia mostani vezető körei csak áltreformákat és az igazi reformokat megakadályozó intézkedéseket akarnak tenni.”⁶³ Itt is ugyanaz a játék folyik tehát, mint a költségvetési támogatásnál: a Tanács belső reformokat követel, aztán mikor ezek megfogalmazódnak, lesöpri őket az asztalról, mert az „elvtársak” szerint nem elég radikálisak, nem kizárni akarják a külföldön tartózkodókat, a „disszidenseket” — olyanokat, mint Szent-Györgyi Albert, Bay Zoltán, Márai Sándor vagy Zilahy Lajos —, csupán szüneteltetnék tagságukat.

De a három akadémikus–Tanács-tagnak, Rusznayk Istvánnak, Fogarasi Bélának és Lukács Györgynek egyéb, gyanakvás-szülte ötletei is támadtak. Indítványozták például, hogy „... az Igazgatótanács kommunista tagjai, mint bizottság tárgyalhassák meg a májusi közgyűlés személyi kérdéseit és javaslataikat vigyék a Tudományos Tanács pártkollégiuma elé”.⁶⁴ Az Akadémia májusban ugyanis tisztújító közgyűlésre készült, s e javaslat alapján nyilván az MDP-nek megfelelő embereket lehetett volna a vezetői székekbe ültetni. A pártkollégium azonban még mindig vacillált: inkább úgy döntött, hogy elhalasztatja ősze az Akadémiával a tisztújítást. Az Igazgatótanács a pártkollégium e „kívánságát” végre is hajtotta.⁶⁵ Sőt, a májusi közgyűlés lefolyásába még egyszer beavatkozott a Tanács. Május 29-én volt a közgyűlés, s előző nap, a pártkollégium ülésén Alexits „napirenden kívül” elpanaszolta, hogy az akadémiai díjakat másnap „... ki akarják osztani anélkül, hogy ezt a kérdést a párt megtárgyalta volna”. A pártkollégium pedig határozott: „Alexits et. [elvtárs] intézkedjen, hogy a díjak kiosztását halasszák el.”⁶⁶ Se díjkiosztás nem volt, se tisztújítás az Akadémia közgyűlésén, a Tanácsban viszont ezekben a napokban lényeges döntések érlelődtek.

61 MTA KK A III. osztály üléseinek jegyzőkönyvei 1947–1949 (a továbbiakban: K 1556). Az 1949. február 21-i ülés jegyzőkönyve.

62 Erdey-Grúz Tibor levele Kodály Zoltánhoz, 1949. február 21. MTA KK RAL 41/1949.

63 Feljegyzés [a Magyar Tudományos Tanács főtitkára számára], datálatlan [1949. március 24. előtt]. AL MTT 2/1.

64 I. h.

65 MTA KK K 1352. Az 1949. május 6-i ülés jegyzőkönyve.

66 A MTT pártkollégiumának 1949. május 28-i ülésén hozott határozatok. AL MTT 1/6.

1949. május 27-én Gerő Ernő nyilván tisztában volt azzal, hogy másnap, a pártkollégium ülésén biztosan találkozni fog Alexits Györggyel, mégis rövid levelet küld neki, melyben felszólítja egy, a Tudományos Tanács eddigi tevékenységét, szervezeti felépítését, valamint vezetőinek tudományos és politikai jellemzését tartalmazó jelentés elkészítésére. A munkára Gerő mindössze négy napot ad Alexitsnek: „Az anyagra legkésőbb május 31-ig van szükségem”⁶⁷ — írja. Miért e sietőség, s mire kellhet Gerőnek egy összefoglaló jelentés, hiszen nyilván ugyanolyan jól tudja, mint Alexits vagy mi, hogy a Tanács teljes struktúrája ekkor legfeljebb másfél-két hónapja működött (a titkárság ugyan már 1948. december végétől, de a szakosztályok és a pártkollégium csak 1949. áprilistól). Minek kell másfél-két hónapról, de akár ötről is összefoglaló jelentést készíteni?

A valószínű válaszra — közvetlen forrásunk nem lévén — ismét csak a következő hetek történéseiből következtethetünk. A következő, 1949. június 18-án tartott pártkollégiumi ülés első napirendi pontja „A Magyar Tudományos Akadémia helyzete” címet viselte. Rádásul az e napirendi pont tárgyalásához készült jelentés két változatban is fennmaradt: az elsőt Erdős Tamás készítette, ezt Alexits saját kezűleg korrigálta, kiegészítette illetve elhagyott belőle, így jött létre a végleges, a pártkollégium elé került változat.⁶⁸ A titkárság és a pártkollégium iratanyagának áttekintése után bizton állíthatom: ez a „műgond” a titkárság munkájában — ezt az egy esetet kivéve — teljesen ismeretlen. *Ugyanaz a pártkollégium tehát, amely eddig mindent negligált, ami kapcsolatban állt az Akadémiával, most hirtelen és váratlanul napirendjére tűzi az Akadémia helyzetét.* Ennek okait az előterjesztés a következőkkel magyarázza: 1. „a haladásra hajlamos, de mégis teljesen polgári gondolkodású akadémikusok őszintén kezdik becsülni a párt tudományos programját”; 2. „az Akadémia opportunisztái a haladó tudósok uszályában annyira dörgölöznek a párthoz, hogy túllőnek a célon és ezáltal a Tudományos Tanács munkájában állandó nehézségeket okoznak”; 3. „az Akadémia aktivizálódási vágya sok esetben lehetetlenné tette a párt passzív magatartását, így a Tudományos Tanács kénytelen volt többször beavatkozni, s ez ma már az erőszak lát-

67 Gerő Ernő levele Alexits Györgyhöz, 1949. május 27. AL MTT 2/4. A sietséget enyhítendő Gerő megjegyzi: „Azt hiszem, meg lehetne bízni Erdős Tamás és Soós né elvtársakat ennek az információs anyagnak az elkészítésével.” Erdős Tamás ekkor a Tanács titkára, Alexits helyettese volt, Soós Leventéné pedig a Tanács személyzeti osztályának a vezetője. Ugyanczen a számon található az elkészült jelentés is. Ld. 30. jz-ben i. h.

68 Ld. 55. jz-ben i. h. [1.] és [2.]. A két változat leglényegesebb különbsége, hogy az Erdős Tamás által készített [1.] változat tartalmaz egy mellékletet a következő megjegyzéssel: „Mellékletként felsoroljuk azt a 28 fasiszta vagy ellenségesen reakciós akadémikust, akiktől az átszervezés során bekövetkező választásoknál meg kellene szabadulnunk.” A lista nevei (a kádércjellemzők nélkül): Melich János nyelvész, Huszti József klasszika filológus, Láziczius Gyula nyelvész, Schütz Antal teológus, Moór Gyula jogfilozófus, Laky Dezső statisztikus, Herzog Ferenc belgyógyász, Mályusz Elemér történész, Ravasz László református püspök, Eckhardt Sándor irodalomtörténész, Lukinich Imre történész, Herczeg Ferenc író, Voinovich Géza irodalomtörténész, Heller Farkas közgazdász, Johan Béla orvos, Prohászka Lajos pedagógus, Andreánszky Gábor botanikus, Zichy István muzeológus, Fokos Dávid nyelvész, Alszegehy Zsolt irodalomtörténész, Zolnay Béla irodalomtörténész, Domanovszky Sándor történész, Tomcsányi Móric jogász, Bartók György filozófus, Czettler Jenő közgazdász, Vladár Gábor jogász, Fettes Nándor régész, Balanyi György egyháztörténész. Ezt a mellékletet a jelentés Alexits által készített végleges változata [2.] nem tartalmazta. Ez a lista, pontosabban ennek másodpéldánya még egyszer előkerült, az 1949. szeptember 16-i pártkollégiumi ülés anyagában, az „egyetemi tanárok nyugdíjazása, kinevezése és megbízatása tárgyában” készült előterjesztés mellékletként. Az előterjesztés: AL MTT 1/10., a pártkollégium ülésének jegyzőkönyve: AL MTT 1/9.

szatát kelti, amivel elvesztjük a passzív magatartásunkkal eddig megszerzett fölényünket”; 4. „a Tudományos Tanács eddigi eredményei — minden elkövetett hiba ellenére is — olyan tekintélyt szereztek a tudósok körében a párt politikája számára, hogy az akadémikusok tekintélyes része meg volna elégedve, ha a Tudományos Tanács aktíván belefolyna az Akadémia ügyeibe”.⁶⁹ A nagy „mü gond” ellenére elég szubjektív lett ez a fejtegetés, hiszen a négy pontból három az akadémikusok érzelmi életével foglalakozik. Kivételt csak a 3. pont képez, ami viszont az eddigiek ismeretében arcpírító képmutatás. Sokra tehát ezekkel nem megyünk.

Csak hogy az indoklásnak van egy 5. pontja is, s ebben szerepel az egész jelentés egyetlen kiemelt, aláhúzott mondata: „Sabanov és Glusczenko elvtársak ittjártukban felkeresték a Tudományos Tanácsot és akkor Glusczenko elvtárs figyelemztetett bennünket arra, hogy a Szovjet Akadémia minden elvtársi együttérzés mellett sem ismerheti el a Tudományos Tanácsot Magyarország reprezentatív tudományos szervének, hanem, akarva nem akarva, *kénytelen az Akadémiát annak elfogadni és ettől az álláspontjától nem térhet el.*”⁷⁰ Véleményem szerint ez a döntő érv. Mikor a Tanács 1949. február 25-én megalakult, Alexits azt is célul tűzte ki beszédében, hogy „meg kell szerveznünk ... a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával való kapcsolatunkat”.⁷¹ A Tanács tehát önmagát tekintette partnernek, az Akadémia szóba sem került. A kapcsolatfelvételre március közepén került sor. Ekkor járt Ivan Jevdokimovics Glusczenko Sztálin-díjas biológus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, Liszenko tanítványa és közeli munkatársainak egyike Budapesten, s ekkor közölte a Tanács titkárságának vezetőivel a lesújtó hírt.⁷² *Nem volt tehát még pártkollégium, nem működtek még a szakosztályok, mikor a titkárság már tudta, hogy az intézmény soha nem lehet „Magyarország reprezentatív tudományos szerve” — s ezt éppen a szovjet akadémia akadályozta meg az*

69 I. h. [2.]

70 Uo. *Glusczenko, Ivan Jevdokimovics* (1907–?) szovjet biológus, 1939-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Genetikai Intézetében a növénygenetikai laboratórium vezetője. A micurini biológia követője, T. D. Liszenko akadémikus tanítványa és munkatársa. 1943-ban Sztálin-díjjal ismerték el a burgonyaültetés módszereivel kapcsolatos tudományos munkásságát. 1950-ben ismét Sztálin-díjat kapott A növények vegetatív hibridizációja című munkájáért. Egyik legaktívabb résztvevője a Liszenko vezette harcnak „a tudománytalan, idealista weismanizmus–mendelizmus–morganizmus” ellen. 1956-tól tagja a Lenini Össz-szövetségi Mezőgazdasági Akadémiának. 1958-tól a Szovjet Béketanács tagja, 1960-tól alelnöke. Megkapta a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét is. Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. 11. köt. 2. kiad. Moszkva, 1952. 537. (Az évente megjelent kiegészítő kötetekben nincs további adat róla.) 5000 Sowjetköpfe. Gliederung und Gesicht eines Führungskollektivs. Hrsg. *Hans Koch*. Köln, 1959. 357. Who's Who in the USSR 1961/62. Ed. by *Heinrich E. Schulz, Stephen S. Taylor*. Montreal, 1962. 963. Az iratban említett *Sabanov* neve egyik kézikönyvben sem fordul elő, nem volt tagja a szovjet akadémiának, valószínűleg követségi munkatárs vagy tolmács lehetett.

71 [Alexits György beszéde a MTT alakuló ülésén], 1949. február 25. AL MTT 1/3.

72 Emlékeztető Mihail Vlagyimirovics Szmirnov követségi tanácsos úrnak, Szovjet Nagykövetség. Készítette: Gerőné Fazekas Erzsébet. AL MTT 31/2. Továbbá ezen emlékeztető kísérőlevele, 1949. március 23. Készítette: Alexits György. AL MTT 2/4. Alexits kísérőlevele szerint a körülbelül egy hónappal korábban, tehát február végén Szmirnov, Alexits és Gerőné közt lefolyt megbeszélésről azért kiürít megkésve az emlékeztetőt, „mert megvártuk, hogy Sabanov és Glusczenko elvtársakkal folytatott beszélgetésnél a Szovjetunió tudományos szervezési módszereire vonatkozóan nagy vonásokban máris kialakult a megbeszélés résztvevőinél egy világos összefoglaló kép ezekről a kérdésekről. Ugyanakkor azonban felmerült egy egész sor olyan fontos részletkérdéseknek [sic!] a tisztázása, amely okvetlenül szükségesé válik a helyszínen a Szovjetunió Tudományos Akadémiája struktúrájának tanulmányozásának [sic!] alkalmával.”

elismerés elutasításával. Ezért gátolt meg eddig és ezután a Tanács minden változtatást az Akadémiánál, s ezért kért Gerő másfél-két hónap működés után összefoglaló jelentést a Tanácsról, ezért készült jelentés az Akadémia helyzetéről — összefoglalóan: ezért fordult látszólag hirtelen és váratlanul a Tanács az Akadémia felé.⁷³

A Tanács és az Akadémia egyesítése

Az Erdős–Alexits-féle javaslat részletes programot is tartalmaz az Akadémia átalakítására, de indoklásként a szerzőknek előbb szükségük van egy kis ideológiára forradalmi helyzettel, a „már nem–még nem” sémájával: „... az egész társadalmi élet átállt a szocializmus építésére, amivel szemben az Akadémia valósággal szigetként vált ebben az áradatban. Elkövetkezett tehát az az állapot, mikor a fiatal haladó tudományos erők számára tűrhetetlenné vált az Akadémia formális uralma a tudomány területén s az Akadémia, mint régi uralkodó, nem képes eddigi módszereivel fenntartani uralmát. Ahogyan a hasonló helyzet a kizsákmányoltak között szükségszerűen forradalomra vezet, ugyanúgy a tudományos élet szűkebb területén is felvetődik a kérdés: nincs-e itt az ideje a halogató taktika felszámolásának? ... Alkalmas-e a jelenlegi helyzet arra, hogy az Akadémia beleegyezésével annak elavult szerkezetét megváltoztassuk és a Tudományos Tanáccsal összeolvasszuk?”⁷⁴ E tudszocos szemínáriumi szöveg szerint tehát a mindentől megfosztott, éppen csak vegetáló Akadémia az „uralkodó”, a mindenható hatóság pedig a „kizsákmányolt” ebben a tragikomédiában. De menjünk tovább.

A jelentéskészítők ezután — jó bürokrata módjára — elkezdnek a számokkal játszani, ekképp számolgtatják az esélyeket: az Akadémiának „jelenleg papíron 264 tagja van”,⁷⁵ de közülük 53 beteg, külföldön vagy börtönben van, így 211 „tényleg működőképes tag” marad. Közülük 31 az MDP tagja, „akik közül csak néhány igazi kommunista, de mindegyikre feltétlenül számíthatunk a pártfegyelem alapján”. A megmaradó 180 tagból 44 „feltétlenül jóindulatú, a népi demokráciával minden tekintetben kollaborál”, 72 tag semleges, részben „apolitikus”, részben „opportunistá”, 53 „ellenséges”, 11 véleménye pedig ismeretlen. Ha tehát — számolgtat tovább a matematikus Alexits — a 11 ismeretlen véleményű is az ellenséghez csatlakozik, akkor az MDP-tagok és együttműködők 75 fős táborával 64 „ellenség” áll szemben, s ha — a legrosszabb esettel számolva — a semlegesek „felét a reakcióhoz számítjuk, ami mindenesetre túlzás”, a párt akkor is „erős 50%-os sikerre számíthat egy szavazásnál” — ráadásul mindez „az Akadémia mindennemű átszervezése nélkül” elérhető. E számháború után ismét egy forradalmi, élcsapat-tudatról árulkodó érv következik: „Ha ehhez hozzávesszük a szervezettségünkben rejlő erőt, az akadémikusok hihetetlen opportunizmusát, valamint azt a többletet, amit egy akció jó előkészítése számunkra jelenthet, nem

73 Kónya Sándor a szovjet minta követését tartja a Tanács hirtelen irányváltása okának, ami általában véve ugyan igaz, de nélkülözi a konkrétumot. *Kónya S.: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia* i. m. 220.

74 Ld. 55. jz-ben i. h. [2.]

75 Uo. A számok ugyan nem egészen pontosak (a pontos listákat a mellékletben közlöm), de az eltérések nem túl jelentősek. Itt nem az adatokat, inkább a szerzők gondolatmenetét tartom jellemzőnek. A további idézetek is ugyanebből a jelentésből valók.

látszik túlzottnak az a feltevés, hogy az Akadémia őszi gyűlésén döntő fölényt érhetünk el.” (Csak emlékeztetőül: két héttel korábban éppen a pártkollégium utasítására halasztották ősze a tisztújítást.)

Mindez azonban még nem elég. A Tanács biztosra akar menni, ezért Alexitsék a következő szervezeti változtatásokat javasolják: 1. Meg kell szüntetni a széptudományi alosztályt, mert „ezzel 11 ellenségtől szabadulunk meg”. 2. Az eddigi négy osztály helyett ötöt kell szervezni, összesen legfeljebb 180 taggal, „ami további 20 reakciós kiesését jelentené”. 3. Létre kell hozni az akadémikusi címet azok számára, akik a létszám-limit miatt kiesnek. A címet életük végéig használhatnák, de nem volnának az Akadémia tagjai. „Ez a megoldás a kiesettek tekintélyes részét kielégítené” — írják Alexitsék. (Ebből a javaslatból lett később a „tanácskozó tag” elnevezés, ez a cinikus szépségflastrom a kigolyózottak sértett önérzetére, ami csak a cím viselésére jogosított, semmi egyébre.) 4. Meg kell választani a Tanács azon tagjait, akik még nem tagjai az Akadémiának, mert „ezzel 11 újabb, számunkra teljesen megbízható akadémikust nyernénk”. „Helyettük újabb 11 reakciós maradna ki” — bizonygatja Alexits e lépés dupla hasznosságát. 5. Szélesíteni kell az Igazgatótanács hatáskörét, és gondoskodni arról, hogy „erős vezetés” legyen mind az osztályok, mind az egész Akadémia élén. 6. Az osztályok határozatait ne az osztály tagsága, hanem annak vezetősége hozza. 7. Az Akadémia pártvezetését a Tanács jelenlegi pártkollégiuma vegye át. 8. A Tanács titkársága váljon az Akadémia főtitkárságává. 9. A tartósan külföldön tartózkodó tagokat, továbbá a bíróság által elítélteket az Akadémia zárja ki tagjai sorából. Végül Alexitsék az Akadémia elnökének Gerő Ernőt javasolták.

A javasolt szervezeti változtatások lényege tehát kettős: egyrészt a „haladó erők” „erős 50%-os” arányát akarja még tovább javítani a 42 „reakciós” és „diszszidens” kiejtésével s helyükre 11 „megbízható” beültetésével, másrészt a Tanács centralizált irányítási rendszerét kívánja változtatás nélkül átültetni az Akadémiába. „Az Akadémiának ilyen átszervezése a közvélemény számára nem jelentene erőszakot — olvashatjuk a záró összegzésben —, mégis el lehetne érni azt, hogy az Akadémia a Szovjet Akadémiának megfelelő funkciókat a mi viszonyaink keretei közt ellássa.” Végezetül még egy megerősítő visszautalás arra, miért is készült ez a dokumentum, miért is akar a Tanács belebújni az Akadémiába: „Ezzel a párt tudományos politikájának nemzetközileg legalizált formát adnánk...”

A pártkollégium 1949. június 18-án tárgyalta meg a javaslatot, s a következő kiegészítésekkel elvben elfogadta: 1. „Mindenki előtt világos legyen, hogy ez részünkről nem visszavonulás, hanem politikai győzelem. A kezdeményezésnek az Akadémiából kell kiindulnia. Az Akadémia tagjainak nyilvánosan alá kell húzniok, hogy megértették és nagyra értékelik a Tudományos Tanács által kezdeményezett új munkamódszereket és a Tudományos Tanács eddig végzett munkáját. Nyilatkoznik kell, hogy ezeket az elveket kívánják az új Akadémia működése alapjául.” 2. A szervezeti átalakításnál gondolni kell arra, hogy a jövőben „a velünk tartó akadémikusok számát tetszés szerint megnövelhessük”. 3. Az értékes tudósokat valóban be kell vonni a munkába. 4. Ki kell térni arra, hogy „az Akadémia lényegileg szovjet típusú akadémia lesz, saját intézetekkel”. 5. Gondosan át kell vizsgálni, kik maradhatnak tagok, kik távolítandók el és kik legyenek az újak.

6. Az elnök személyére „az eredeti javaslat (Gerő elvtárs) mellett javaslat teendő egy vezetőképes, legalább szimpatizáns tudós személyére is”.⁷⁶

A szöveg önmagáért beszél, kommentárt csupán az első pont kitekert logikája igényel. A pártkollégium tagjai tudják, hogy a Tanács nem számíthat nemzetközi elismerésre, nem lehet „Magyarország reprezentatív tudományos szerve”, hiszen ezt expressis verbis közölte velük nemcsak Liszenko közvetlen munkatársa, hanem a csehszlovák közoktatási miniszter is.⁷⁷ A „tudományos minisztérium” ezzel megbukott, de az MDP elképzelésének vereségét nem szabad beismerni, sőt, a „visszavonulást” „politikai győzelemként” kell tálni. A Tanács tehát a nyilvánosság előtt úgy tesz, mintha az Akadémia továbbra sem érdekelné, látszólag tovább őrzi az — eddig tanácstalanságából táplálkozó — arisztokratikus távolságtartást, s közben a háttérben kikényszeríti, hogy a már amúgy is a padlón fekvő Akadémia udvaroljon neki, hűségnyilatkozatot tegyen és nyilvánosan csodálja a Tanács eddigi eredményeit. Ezzel megteremthető az a látszat, hogy az Akadémia törli magát az egyesülésért, a Tanács-beli elvtársak meg majd hűvösen rábólintanak: — Rendben uraim, de csak akkor, ha teljesítik a feltételeinket.

A pártkollégium feletti, legfelsőbb döntési fórum az MDP Titkársága volt. A nekik készült felterjesztésben Alexitsék lényegében csak végrehajtották a pártkollégium által kívánt módosításokat az eredeti javaslaton.⁷⁸ Megjelent azonban néhány új elem a felterjesztésben. Ilyen például, hogy az egyesülési kampánynak nem egyszerűen az Akadémiából, hanem az Akadémia „nem kommunista tagjaitól” kell kiindulni, s megfogalmazza az átalakítás részletes menetrendjét is. Gyökeresen új e felterjesztésben, hogy a korábban javasolt 180 fővel szemben 120-ban kívánja maximálni az Akadémia létszámát. Így az újonnan beválasztandókkal együtt a 120-ból immár 52 lenne az MDP tagja, de a többiek között is „igen nagy számmal vannak olyanok, akik tökéletesen együttműködők (pl. Erdei Ferenc, Kalmár László, Turán Pál, Ortutay Gyula stb.) ... Tulajdonképpen csak egy határozottan ellenséges magatartású akadémikust tartanánk meg az újjászervezett Akadémiában: Kodály Zoltánt” — siet megnyugtanni az MDP vezetőit Alexits. A mellékletek tartalmazzák még az Akadémia elnökségének javasolt összetételét, az alapszabályok megváltoztatásának lényegét és a névsorokat arról, hogy kik maradhatnak akadémikusok, kik lesznek csupán címzetes tagok, kik zárandók ki és kiket kell felvenni. „Módszerünk lényege tehát abban áll, hogy az Akadémiát csupán »korszerűen átszervezzük«, valójában azonban azt érzük el az átszervezéssel, hogy a reakciós elemek ... teljesen eltűnnek, s az Akadémia a párt intencióinak megfelelően irányíthatóvá válik anélkül, hogy a régi Akadémiát formálisan szétvertük volna” — olvashatjuk a cinikus összegzést.⁷⁹

Az MDP Titkársága először 1949. szeptember 14-i ülésén hozott határozatot az Akadémia átszervezéséről, elfogadva a Magyar Tudományos Tanács által be-

76 A pártkollégium 1949. június 18-i ülésének határozatai. AL MTT 1/7.

77 Ld. 55. jz-ben i. h. Továbbá: Javaslat a Politikai Bizottság (Titkárság) számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetének megváltoztatása tekintetében, dátálatlan [1949. július vége–augusztus eleje]. AL MTT 3/5.

78 Uo. A dokumentum felzetén szereplő autográf megjegyzés szerint augusztus 6-án küldte vissza Gerő — jóváhagyásával — Alexitsnek.

79 Uo. A tagok felosztását tartalmazó lista a későbbiekben már alig változott. A végleges változatot a mellékletben közlöm.

nyújtott javaslatot. Létrehoztak egy bizottságot is az átszervezés előkészítésére.⁸⁰ Majd október 19-én jóváhagyták az alapszabályokat és — néhány személyi korrekcióval — a tagságra vonatkozó javaslatot is.⁸¹ A legfelsőbb jóváhagyás pecsétje is rákerült hát a tervre — már csak a demokratikus máz hiányzott róla.

Közben persze készült már az is. Ehhez úgy fogott hozzá az MDP, mint a rossz tanár, aki — a fegyelmet biztosítandó — először jól ráijeszt a nebulókra: júniusban több mondvacsinált és megalapozatlan sajtótámadás indult az Akadémia ellen. Gondatlanságról, pocsékolásról, „reakciós” folyóiratok támogatásáról szóltak a vádak.⁸² Majd — a Tanács azon tervének megfelelően, hogy „a kezdeményezésnek az Akadémiából kell kiindulni”, tehát valószínűleg a Tanács intencióira — hat akadémikus javaslatot tesz az Igazgatótanácsnak egy bizottság létrehozására, „melynek feladata javaslatot kidolgozni az Akadémia mélyreható reformjára vonatkozóan”.⁸³ Az Igazgatótanács július 1-jén tárgyalta erről, s úgy döntött: mielőtt bizottságot állítana föl, előbb a tagsággal beszélje meg a dolgot, s július 11-re összehívja azokat az akadémikusokat, „akik többet törődnek az Akadémia ügyeivel”.⁸⁴ (Égészen meglepő, mennyire nem ismerik az Akadémia vezetői a Tanács szándékait. Csupán Voinovich Géza főtítkár sejtethetett valamit, ő ugyanis azért ellenezte a bizottság létrehozását, mert értesülései szerint a Tanácsnál többször szóba került az Akadémia reformja. Voinovich úgy tudja, hogy a Tanács főtítkára előbb egyes tagokkal kíván beszélni, nem kellene tehát szerinte a Tanács feljait kereszteszni egy bizottság kiküldésével. Ugyanekkor a Tanács titkárságán már készültek a listák a kirúgandókról és a többiekéről.)

A július 11-i „fesztelen beszélgetésen az Akadémia jövőjéről” az ötven meghívottból huszonnyolc jelent meg. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a társalgás elég csapongó volt, néhány karakterisztikus véleményt mégis érdemes kiemelni. Kodály Zoltán „nagyon jónak tartja, ha az Akadémia most egy belső vizsgálatot tart s a jövőben igyekszik az ilyen támadások kikerülésére”. Kodály tehát a régi struktúra megtartása melletti belső reformokra gondol, de hogy nem volt eredménytelen a Tanács „súgása”, vagy hogy esetleg Alexits közben már beszélt is egyes tagokkal, mutatja két további vélemény. Jávorka Sándor szerint ugyanis „az Akadémia hatáskörét ki kellene terjeszteni a Szovjet Akadémia mintájára”, Németh Gyula pedig úgy látja, hogy „a Tudományos Tanács és az Akadémia egyesülése felé visz az idő”. Az akadémikusok végül úgy határoznak, hogy „a főtítkár e beszélgetés eredményét, az Akadémia készségét a szükséges reformok megvalósítására közölni fogja a Tudományos Tanács főtítkárával”.⁸⁵

Voinovich főtítkár végrehajtotta e határozatot, majd hónapokra megszakadt a kapcsolat az Akadémia és a Tanács között. Alexits sokat volt ekkor külföldön,

80 Az MDP Titkárság 1949. szeptember 14-i ülésén hozott határozata. AL MTT 2/3. A bizottság tagjai: Gerő Ernő, Révai József, Alexits György, Fogarasi Béla, Lukács György és Rusznyák István.

81 Az MDP Titkárság 1949. október 19-i ülésén hozott határozata. AL MTT 2/3.

82 *Nagy Tamás*: Közgazdaságtudomány vagy burzsoá szemfényvesztés? Szabad Nép 1949. június 5.; Kultúrbotrány a Tudományos Akadémián. Népszava 1949. június 28. Ezek fogadtatásáról: MTA KK RAL 178/1949. és 214/1949.

83 Andreánszky Gábor, Buzágh Aladár, Erdély-Grúz Tibor, Jávorka Sándor, Mansfeld Géza és Schulek Elemér levele az Igazgatótanácshoz, 1949. június 30. MTA KK K 1352. Az 1949. július 1-i igazgatótanács ülés jegyzőkönyvének melléklete.

84 MTA KK K 1352. Az 1949. július 1-i ülés jegyzőkönyve.

85 Pro memoria jegyzőkönyv az 1949. július 11-i fesztelen beszélgetésről az Akadémia jövőjét illetően. MTA KK K 1352.

Moszkvában például a szovjet akadémia felépítését tanulmányozta — s különben is nyár volt. Szeptember végén aztán az Igazgatótanács kijelölt egy négytagú reform-bizottságot, mely tervezetet készített az új alapszabályokhoz. Eszerint a taglétszámot 180 főben maximálnák, de ezt a számot nem kizárásokkal kívánnák azonnal elérni, hanem fokozatosan azáltal, hogy új tiszteleti tagot nem lehetne választani, s míg az előírt létszámra nem csökken az Akadémia, addig a megüresedő levelező tagsági helyeknek is csupán a felét szabadna betölteni.⁸⁶

Az Akadémia tehát továbbra is gyanútlanul tervezget, vezetői látszólag nem is sejtik, mi készül. Erről tanúskodik Alexits október 1-i, Rákosi Mátyáshoz írt emlékeztetője is. Rákosi ugyanis az MDP Titkárságának szeptember 14-i ülésén — mikor az Akadémia átszervezéséről döntöttek — megígérte, hogy beszélni fog Kodállal. Alexits most erre emlékezteti, s kéri: a következő napokban hívassa magához Kodályt s személyesen beszéljen vele még október 5-e előtt, az MDP Titkársága által kiküldött előkészítő bizottság⁸⁷ ugyanis ekkor kíván az Akadémia elnökével tárgyalni. Ennek kapcsán meséli el Alexits Rákosinak, hogy a Pavlov-ünnepségen találkozott Kodállal, aki azt mondta, hogy szerinte a „működő” és „nem működő” tagokra osztást még az idén végbe lehetne vinni. „Így talán meg tudunk szabadulni a ballaszttól” — mondta Alexits feljegyzése szerint Kodály. Majd Alexits így folytatja: „Ezzel Kodály arra célzott, hogy a működő és nem működő tagság bevezetésével ő, Kodály a haladó, és mi, kommunisták, együttesen megszabadulhatunk a reakciós akadémikusok mindkettőnket visszarángató tevékenységétől. *Én természetesen nem akartam az események elébe vágni* [kiemelés tőlem — P. J.] és ... általánosságokkal válaszoltam...” Kodály nem tud tehát semmit, még mindig a tavaszi, Erdy-Grúz-féle javaslatra gondol. Azon viszont már aligha csodálkozhatunk, hogy Alexits mindenről tud. Még azt is tudja már szombaton, hogy mi lesz a vasárnapi Szabad Népből, hogy az Akadémiából végre „spontán” kiindul az összeolvadás kezdeményezése. Rákosihoz írt emlékeztetőjét ugyanis így fejezi be: „mindennek belülről, az Akadémiából kell kiindulnia, amit a vasárnapi számban megjelenő, kritikai szellemű, Gombás Pál által írt cikk bevezetni.”⁸⁸

Másnap persze megjelent Gombás Pál cikke a *Szabad Népből*, majd két hét múlva követte Ligeti Lajosé, ezúttal a *Magyar Nemzetben*.⁸⁹ (Már a lapok sorrendjénél is tervszerűsége kell gyanakodnunk: előbb a pártlap, majd kis szünet után, mintegy megerősítésként a polgári lap.) Mindkét cikk azonos sémára készült, hűen követi a pártkollégium június 18-i előírásait: az Akadémia alkalmatlan azt a szerepet betölteni, amit a népi demokrácia tőle elvár, elszakadt a való élettől, meg kell újulnia, de szerencsére itt áll előtte két nagyszerű példa, a Magyar Tudományos Tanács és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, az előbbi munkáját kell folytatni, az utóbbiét követni stb. Nem is csoda, hogy annyira ha-

86 A reform-bizottság tagjai: Buzágh Aladár, Jávorka Sándor, Ligeti Lajos és Mátrai László. Levél Kodály Zoltánhoz, datálatlan [1949. szeptember], MTA KK RAL 265/1949.; Az Igazgatótanács 1949. szeptember 27-i ülésének jegyzőkönyve és annak melléklete, MTA KK K 1352.; Voinovich Géza levele, 1949. szeptember 28. MTA KK RAL 245/1949.

87 Ld. 80. jz-ben i. h.

88 Emlékeztető Rákosi elvtárs számára, 1949. október 1. Készítette: Alexits György. AL MTT 3/2.

89 *Gombás Pál: A Magyar Tudományos Akadémia szerepe Népköztársaságunk életében. Szabad Nép* 1949. október 2.; *Ligeti Lajos: A megújuló Tudományos Akadémia nagy feladatai. Magyar Nemzet* 1949. október 16. Ez utóbbi kézírata: AL MTT 3/3.

sonlítanak, hiszen például Ligeti cikkét nem is a szerző, hanem maga Alexits küldte el a *Magyar Nemzet*hez, s a kísérőlevél szerint a cikket „párthatározatra írtuk”, Révai látta, egyetért vele és fontosnak tartja, hogy minél hamarabb lejjön.⁹⁰ *Így indult ki a kezdeményezés az Akadémiából — párthatározatra.*

Már jószereivel minden eldőlt,⁹¹ Rusznyák, Fogarasi és Lukács az utolsó simításokat végzik a tagsági listákon,⁹² elkészült az új alapszabály szövege is,⁹³ mikor a Tanács úgy véli: ideje az Akadémiával is megismertetni, miket is kell majd hamarosan saját jószántából elhatároznia. Először az új alapszabályt tárgyalja meg október közepén az Akadémia húsz fős különbizottsága,⁹⁴ de lényegesen nem változtathat már rajtuk, hiszen — mint már említettük — ugyanezekben a napokban szentesíti az MDP Titkársága annak végleges szövegét.⁹⁵ De mitől is új ez az alapszabály?

Számszerűen nem túl sok a módosítás, mégis gyökeresen megváltoztatja az Akadémia szerkezetét és működését. A *szerkezeti változások* a következők: 1. megszűnik az I. osztály széptudományi alosztálya; 2. megszűnik az Igazgatótanács, helyét az Elnökség veszi át; 3. az eddigi három helyett hat osztályba szerveződik az Akadémia és minden osztály taglétszáma limitált, éspedig I. nyelv- és irodalomtudományok osztálya (11 rendes és 11 levelező tag), II. társadalmi–történeti tudományok osztálya (12 és 11), III. matematika és természettudományok osztálya (14 és 13), IV. biológiai és agrártudományok osztálya (6 és 8), V. orvosi tudományok osztálya (10 és 13) és VI. műszaki tudományok osztálya (6 és 13); 4. az egyes osztályok taglétszámán az Elnökség javaslatára a közgyűlés változtathat. Az Akadémia *működését befolyásoló változtatások*: 1. az eddigi tagok az egyes osztályok létszámának megfelelően újra-választandók, s akiket nem választanak újra, tagsági címüket „tanácskozó” megjelöléssel használhatják, de szavazati joguk nincs; 2. az Elnökség kizárhatja azt a tagot, aki a népi demokrácia érdekeit veszélyezteti; 3. az osztályok határozatait nem az osztályülés, hanem az osztály vezetősége hozza, de jogerőre csak az Elnökség jóváhagyásával emelkednek.⁹⁶

Két alapvető törekvésről tanúskodnak ezek a változtatások. Az egyik: *megszűrni az Akadémia tagságát*, hiszen ha az egyes osztályok engedélyezett taglétszámát nézzük, bizonyítást sem igényel, hogy előbb kialakították a megfelelő névsort, aztán ezt a számot tekintették maximumnak. (Ráadásul e 128 hely a végső szavazásig 134-re változott, az utolsó napokban ugyanis még hat fővel bővült a bentmaradók létszáma.) A másik alapvető törekvés: *még ennek a politikailag meg-*

90 Alexits György levele Molnár Miklósnak, 1949. október 12. AL MTT 3/3.

91 1949. október közepén akarták Alexits „K–telefonját” felszerelni, s a Közlekedési Minisztérium elnöki főosztálya levélben érdeklődött a Tanácsnál, hogy közöljék a felszerelés pontos helyét. Ennek kapcsán kérdezi Erdős Tamás: „Alexits elvtárs! Biztos az már, hogy Te az Akadémiára mégy? Még ez esetben sem hinném, hogy egyelőre erre a levélre válaszolva ezt közölni kellene.” AL MTT 31/2. A tagok megválasztásáig ekkor még két hét volt vissza, Alexits főtitkári megbízásáig jó egy hónap.

92 Alexits György feljegyzése Révai József számára, 1949. október 17. AL MTT 3/3.

93 Alexits 1949. október 13-án küldi meg az új alapszabályokat Fogarasinak és Rusznyáknak. AL MTT 3/3.

94 MTA KK K 1557., 1949. október 14.; MTA KK K 1556., 1949. október 14.; A MTA I. osztály ülésének jegyzőkönyvei 1946–1949. MTA KK K 1518., 1949. október 14.; A MTA III–V. osztály ülésének jegyzőkönyvei 1946–1949. MTA KK K 1558., 1949. október 10.; továbbá MTA KK RAL 265/1949. és 368/1949.

95 Ld. 81. jz-ben i. h.

96 A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai. Akadémiai Értesítő 1950. 7–13.

rostált tagságnak is csak módjával biztosítani a jogokat a demokratikus centralizmus szent eszméje nevében.

A leendő tagok névsorával csak az utolsó pillanatban ismerkedhettek meg — no még mindig nem az ekkori akadémikusok, csak egyes kiválasztottak. Október 27-én „bizalmas megbeszélés”-en mutatta be a névsort Alexits és Fogarasi Kodály-nak, Voinovichnak és a leendő hat osztály egy-egy tagjának.⁹⁷ (Kodály még ezt megelőzően megpróbált közbenjárni Rákosinál, hogy a széptudományi alosztály tagjai ne veszítsék el tagságukat, hanem csupán tanácskozó taggá minősítsék őket is, de Rákosi még csak személyes válasza sem méltatta: az Akadémia elnökének kérését Rákosi titkárnője, Simon Jolán utasította el egyértelműen.⁹⁸) Az október 27-i délutáni ülésen Kodály már ismerte ezt a megalázó elutasítást és — Alexits Rákosi számára készült beszámolója szerint — „... előző napi vad harciasságához képest feltűnően engedékeny hangulatban volt. Természetesen egy-egy emberért azért elég élesen síkra szállt, de mindig »engedte« magát meggyőzni. Ennek az engedékenységnak az oka szerintem vagy az, hogy ő Rákosi elvtárs magatartásából látta: itt már nem érdemes különösebben harcolni, vagy az sem lehetetlen, hogy ő a helyzetet máshol megbeszélte és ott megmagyarázták neki, engedjen mevertségből, mert számukra pillanatnyilag ez a jobb taktika. Az elég barátságos légkörben lefolyt tárgyalás végén — épp Kodály megváltozott magatartása mélységének megszondázására — mintegy tízperces beszédet tartottam az Akadémiának a dolgozó néphez és különösképpen a munkásosztályhoz való leendő viszonyáról, s az eredmény az volt, amit Kodály magatartásából már előre vártam: állandóan helyeselt és egyetértett a legradikálisabban hangzó történelmi materialista megállapításokkal is”⁹⁹ — enged bepillantunk Alexits a bolsevik taktika szépségeibe. De ebből a leírásból az is világos, hogy a Tudományos Tanács már biztos nyerdő, már azt is megengedheti magának, hogy játszadozzon áldozatával.

Másnap, október 28-án került az Igazgatótanács elé az új alapszabály és a névsor. Nézzük először, hogyan számol be erről a sorsdöntő ülésről Alexits Rákosinak. Bár kicsit hosszú, érdemes az egész passzust kihagyás nélkül idézni, már csak azért is, mert ilyen cinikusan megfogalmazott irat még ezekből az évekből is ritkán kerül a kutató kezébe.

„Az Igazgatótanács ülése volt az összes ülés próbaköve, mert ezen olyan tömény reakciók is résztvettek, mint Eckhardt Sándor, Navratil Ákos, Varga István, Andreánszky Gábor. Ugyancsak itt mutatkozott meg az is, hogy Voinovich, mint meggyőződéses opportunist, »öszintén« átvált-e hozzánk, vagy pedig csak úgy tessék-lássék kooperál velünk. Nos, Voinovich, mint az ügy előadója és az Igazgatótanács tárgyalásának tulajdonképpeni vezetője, hazudott, csalt, hamisított és intrikált a mi javunkra [kiemelés itt és a továbbiakban az eredetiben — P.

97 Voinovich Géza levele Straub F. Brunó, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Novobátzky Károly és Mihailich Győző részére, 1949. október 26. MTA KK RAL 265/1949. (A hatodik meghívott nevét nem ismerjük.)

98 Rákosi Máttyás megbízásából Simon Jolán levele Kodály Zoltánhoz, 1949. október 27. AL MTT 2/3. Részlet a levélből: „... a miniszterelnökhelyettes úr [Rákosi Máttyás] véleménye szerint lehetlenség, hogy a még meglévő régi tagok közül egy se veszítse el tagságát és legfeljebb tanácskozó taggá minősüljön át. Az új alapszabályok ... kifejezetten megmondják, hogy nem tudományos jellegű, illetve tisztán művészi tevékenységet kifejtő tagok az új Akadémiában nem lesznek. Tehát az ilyenek tanácskozó tagok sem lesznek.”

99 Jelentés Rákosi elvtárs számára az akadémiai tárgyalások jelenlegi, eddigi eredményeiről, 1949. október 29. Készítette: Alexits György. AL MTT 3/3.

J.] Hazudott, csalt és hamisított akkor, amikor az alapszabály-módosítás lényegét teljesen meghamisítva, rózsaszínű ködbe burkolva, csábítóan tárta az Igazgatótanács tagjai elé, akiknek a kezében ott volt az a lista, amelyből kiviláglott, hogy ők tulajdonképpen arról határoznak »hinaus mit uns«. Intrikált továbbá akkor, amikor Ligeti Lajossal tétetett javaslatot a 3 tagú Ideiglenes Intéző Bizottság összetételére vonatkozóan (Fogarasi, Alexits, Voinovich). Az Igazgatótanácson Navratil morgott, elégedetlenségét nyíltan kifejezte, Eckhardt a dühtől sápadtan egy szót sem szólt, Varga és Andreánszky pedig csupán az alapszabályokra merészelték stiláris módosításokat javasolni, amelyeket részben nem fogadott el az Igazgatótanács. A lista megszavazásának döntő pillanatában — bár Navratil hangosan, jól hallhatóan sóhajtozott — egyetlen szavazat sem szólt a javaslat ellen, úgy, hogy azt az Igazgatótanács egyhangúan elfogadta. Az ülés után Navratil láthatóan megtörtén távozott, anélkül, hogy Voinovichcsal kezét fogott volna, Eckhardt pedig gorombáskodott Voinovichcsal, majd »ajánlom magamat« kiáltással sarkonfordult és kiment. Voinovich ezután odajött hozzám és nyugodt hangon kritizálta meg a reakciók viselkedését, ezzel fejezve be: »igazán jó, hogy ezektől megszabadulunk«. Ezután a szavazásra vonatkozóan taktikai megbeszélést tartott velem, amelyben *tőle* származó proposíciók között szerepelt pl. az, hogy néhány akadémikus, akik »különben is vidéken laknak«, ne vegyen részt az ülésen, amit majd ő elintéz és a szavazatok összeszámllása tekintetében is megfelelő szavazatszedő bizottságról gondoskodik.”¹⁰⁰

Eddig tartott Alexits beszámolója. Az Igazgatótanács üléséről azonban rendelkezünk még egy autentikus forrással, az ülés jegyzőkönyvével.¹⁰¹ Ebből azonban nem érzékelhető az Alexits által mélységes cinizmussal lefestett feszültség: néhány kisebb módosítás az alapszabályon és a személyi listán, rövid vita arról, hogy kompetens e az Igazgatótanács ezekről határozni, majd döntés arról, hogy az Igazgatótanács a javaslatot elfogadását ajánlja az összes ülésnek — ennyi olvasható ki a hivatalos jegyzőkönyvből. De hogy valami mégis történt, mutatja egy immár harmadik beszámoló. Kodály ugyanis influenzája miatt nem tudott résztvenni az ülésen, ezért másnap Voinovich levélben beszámolt annak lefolyásáról. Ebben a levélben olvashatjuk: „Igen fájdalmas oly kitűnő tudósnek a megsértése, mint Eckhardt Sándor, tisztán tudományon kívüli ok miatt.” S ugyanitt egy másik adalék, amely pontosan az ellenkezőjét állítja, mint Alexits beszámolójának utolsó mondata: „Ma a jegyzőkönyv megírása és több társunkkal való érintkezés, akiket igyekszem rábeszélni az összes ülésen való megjelenésre, teszi lehetetlenné, hogy illő időben személyesen referálhassak”¹⁰² — magyarázza meg Voinovich Kodálynak, hogy miért levélben küldi beszámolóját. Arra azonban nincs magyarázat, hogy a többoldalas jegyzőkönyvben miért nincs még csak utalás sem arra, hogy az

100 Uo.

101 MTA KK K 1352. Az 1949. október 28-i ülés jegyzőkönyve. Ugyanennek kissé eltérő változata MTA KK RAL 370/1949.

102 Voinovich Géza levele Kodály Zoltánhoz, 1949. október 29. MTA KK RAL 265/1949. Az Eckhardt-afférra Voinovich az október 31-i összes ülésen tartott beszédében is kitért: „... egyik kitűnő tagtársunk az [Igazgató]tan[ács] ülésén előterjesztésem szavait úgy értette, mintha bárki is az ő munkásságát keveselné, pedig éppen az ő munkája mind terjedelem, mint kiváló érték dolgában mindönknek elismerésére méltó.” Voinovich Géza kéziratos beszédvázlata és annak gépelt példánya az 1949. október 31-i összes ülésre. MTA KK RAL 329/1949.

ülés konfliktusok sorozata volt, s egy rövidke magánlevélben miért említi ezt mégis Voinovich.

Hiába van három forrásunk is ugyanarról, ezek alapján szinte lehetetlen eldönteni, hogy az Akadémia főtítkára, Voinovich Géza valóban kettős játékot űzött-e? Egy azonban bizonyos: *mikor az ülésen Voinovich az új alapszabályokat ismertette, nem a régőtől való eltéréseket hangsúlyozta, hanem a hasonlóságokat emelte ki.* Nem arról beszélt tehát, hogy *mitől új* ez az alapszabály, hanem hogy *mi benne a régi*, s ezzel valóban elbogatellizálta a dolgot. Ilyeneket olvashatunk az ülés jegyzőkönyvében: „A tanácskozó tagok az Akadémia munkájában részt vehetnek, részesülnek mindazon előnyökben, amelyekben az Akadémia a jövőben remélhetőleg részesíteni tudja tagjait, csak a szavazástól tartózkodnak... Az Akadémia szervezete egyebekben nagyjában a régi szervezet marad, ... az osztályok vezetőségének megfelel a régi osztálytanács, a közgyűlés a régi nagygyűlési összes ülésnek...”¹⁰³ stb. Ugyanez a kontúrokat elmaszatól módszer látszik Voinovich azon beszédvázlatán is, melynek alapján három nap múlva, az október 31-i összes ülésen ismertette az új alapszabályokat: „Az alapszabályokban a legfontosabb pont, hogy tudományos életünkre az alája rendelő intézmények irányítása által döntő befolyást nyer [az Akadémia], s ezzel az egész magyar tudományos élet központja lesz... Az Akadémia régi tagjai közül többeken bizonyára sebet ejt, hogy most tanácskozó tagokká váljanak, de gondolják meg, hogy az Akadémia fennmaradásáról van szó. Kiktől lehetne elvárni személyes áldozatot, ha nem egy tudós társaság tagjaitól.”¹⁰⁴ E megnyilvánulásai alapján úgy tűnik, az Akadémia főtítkára legalábbis kollaborált Alexitscel. S meg is kapta ezért jutalmát: Voinovich neve ugyanis néhány hónappal korábban, az 1949 nyarán készült első listákon még a leendő tanácskozó tagok között szerepelt, de itt már az újraválasztandók között található.

Az október 31-i összes ülésen már csupán két kisebb kérdésben történt változtatás. Kodály Zoltán írásbeli javaslatára elfogadták azt a kiegészítést, hogy „tanácskozó tag tudományos érdemei alapján bármikor megválasztható rendes vagy levelező tagnak”,¹⁰⁵ Alexits György pedig azt javasolta, hogy a külföldön tartózkodók ügyében ne döntsön az összes ülés, tagságukat átmenetileg felfüggesztik, s ügyükben majd az elnökség fog egyéni mérlegelés és kapcsolatfelvétel után dönteni.¹⁰⁶ Ez a módosítás meghátrálásnak tűnik, hiszen Alexitsék eddig egyértelműen a „disszidensek” kizárása mellett kardoskodtak. A taktikus meghátrálást nyilván Szent-Györgyi Albert személye kényszerítette ki, hiszen hogy? is nézett volna ki, hogy az új magyar Akadémia első intézkedései közt kizárja tagjai sorából az egyetlen magyar Nobel-díjast! Rádásul e módosítás nem is változtatott lényegében semmin, hiszen a „felfüggesztett” tagságokat később automatikusan „meg-

103 Ld. 101. jz-ben i. h.

104 Ld. 102. jz-ben i. h. RAL 329/1949.

105 Kodály levélben tett javaslatának indoklása így hangzik: „A régi tagokat átminősítő javaslat oly hirtelen készült, hogy nem volt idő minden egyes esetben a mellette és ellene szóló érvek higgadt és tárgyilagos mérlegelésére, tágabb szakbizottságok előtt. Így hát nem egy esetben igazságtalan a javaslat... most talán nem volna jó hosszas vizsgálódással és személyi vitákkal tölteni az időt. De a revízió és a reparáció lehetőségét biztosítani kell.” Kodály Zoltán levele az összes üléshez, datálatlan [1949. október 30–31.], MTA KK RAL 369/1949.

106 Összes ülési és nagygyűlési jegyzőkönyvek 1945–1949. MTA KK K 1483. Az 1949 október 31-i ülés jegyzőkönyve. Alexits ezt a módosítást már az október 28-i igazgatótanácsi ülésen felvetette.

szűntnek” tekintették. Ezzel a lépéssel azonban az MDP és az Akadémia megkímélte magát egy roppant kényelmetlen kizárási nyilatkozattól.

Az összes ülést a beteg Kodály helyett korelnökként levezető Szladits Károly patetikusan vázolta a helyzetet: „Sorsdöntőnek nevezem ezt az ülést, mert valóban a lét vagy nem lét kérdése előtt állunk, és választanunk kell a közt, hogy fenntarthatjuk-e mai alakjában Széchenyi Istvánnak több mint száz éves Akadémiáját, vagy át kell engednünk a teret egy más nemű új szervezetnek.”¹⁰⁷ Ha ezt összevetjük Voinovich ugyanitt elhangzott szavaival („az Akadémia fennmaradásáról van szó”), világos: a Tanácsnak sikerült elhítenni az akadémikusokkal, hogy az Akadémia léte forog kockán. Sikerült továbbá mindvégig eltitkolniuk, hogy a *Tudományos Tanács már régóta nem alternatíva, hogy a Tanácsnak mindenképpen szüksége van az Akadémiára* — igaz, nem annak lényegére, csupán a nevére.

Az ülésen 72 akadémikus vett részt, de az alapszabályról tartott szavazáson csak 39 szavazatot adtak le, ebből 34 az új alapszabály elfogadása mellett, 5 pedig ellene szólt. Az Akadémia ekkori tagságának tehát mindössze 27,9%-a volt jelen, s csupán 13,1%-a szavazott az új alapszabályra — az mégis elfogadtatott. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy azok szavaztak igennel, akik továbbra is az Akadémia tagjai maradtak, hiszen 50 ilyen akadémikus ült a teremben, szemben a 20 tanácskozó tagságra javasolttal és a 2 megszűnő tagságúval. *Tehát még azoknak is csak jó kétharmada szavazott az új alapszabályra, akik továbbra is tagok maradtak.*

A tagok újjaválasztása és az új tagok megválasztása egyetlen listára leadott szavazattal történt. Nem „vacakoltak” tehát személyenkénti szavazással. Ez a komédia még kevesebb akadémikusnak tetszett, hiszen ekkor már csak 33 szavazatot adtak le. A listán szereplőket ezen elenyésző kisebbség többsége egyhangúan megválasztotta, csupán Fogarasi Béla, Kellner Béla, Rudas László és Szalai Sándor kapott egy-egy ellenszavazatot, Andics Erzsébet pedig kettőt. Végül az összes ülés három tagú ideiglenes intéző bizottságot választott, hogy az új tisztikar megválasztásáig vigye az Akadémia ügyeit. Tagjai Alexits György, Fogarasi Béla és Voinovich Géza lettek.

*

1949. november 29-én tartotta az új Akadémia első közgyűlését. Elnökké Rusznyák Istvánt, alelnökké Gombás Pált és Ligeti Lajost választották. (Emlékezzünk az októberi cikkekre, mikor éppen Gombás és Ligeti indokolták meg a közvélemény előtt az átszervezés szükségességét.) A főtitkár természetesen Alexits György lett. December 15-én az országgyűlés megszavazta az 1949:XXVII. törvényt a Magyar Tudományos Akadémiáról. Ezzel megszűnt a Magyar Tudományos Tanács, titkársága pedig beköltözött az Akadémiára. 1950 januárjában pedig megalakult az MTA pártkollégiuma is. Ekkor úgy tűnt, harmadik nekifutásra sikerült: a párt által irányított hatóság látszólag csak formát váltott.

Melléklet

1. A tagságukat elvesztett akadémikusok

a. Külföldi tartózkodásuk miatt

Alföldi András
 Baranyai Lipót
 Bay Zoltán
 Békesy György
 Beznák Aladár
 Deér József
 Ivánka Endre
 Laki Kálmán
 Márai Sándor
 Miskolczy Gyula
 Szemerényi Oszvald
 Szent-Györgyi Albert
 Thienemann Tivadar
 Tóth László
 Wolsky Sándor
 Zechmeister László
 Zilahy Lajos

b. Politikai indoklással

Moór Gyula

c. Bíróság által elítéltek

Császár Elemér
 Papp Simon

d. A széptudományi alosztály megszűnésével

Alszeghy Zsolt
 Áprily Lajos
 Borbíró Virgil
 Brisits Frigyes
 Csathó Kámán
 Galamb Sándor
 Herczeg Ferenc
 Illyés Gyula
 Keresztury Dezső
 Pátzay Pál
 Ravasz László
 Rédey Tivadar
 Tamási Áron

2. Tanácskozó tagok lettek

Abay Gyula
 Andreánszky Gábor
 Balanyi György
 Balla Antal
 Baló József
 Balogh Artúr
 Balogh Ernő
 Balogh Jenő
 Bartók György
 Bibó István
 Bíró Vencel
 Bodnár János
 Boér Elek
 Bulla Béla
 Cholnoky Jenő
 Cotel Ernő
 Czetler Jenő
 Csefkó Gyula
 Csík Lajos

Csiki Ernő
 Dékány István
 Detre László
 Divéky Adorján
 Doby Géza
 Domanovszky Sándor
 Dudich Endre
 Eckhardt Sándor
 Eckhart Ferenc
 Fettich Nándor
 Fokos Dávid
 Föster Aurél
 Frigyesi József
 Gajzágó László
 Gáldi László
 Genthon István
 Gerevich Tibor
 Gróh Gyula
 Gulyás Pál

Györfly István
 György Lajos
 Hajnal István
 Haranghy László
 Házi Jenő
 Heller Erik
 Heller Farkas
 Herzog Ferenc
 Holub József
 Horváth Barna
 Huszti József
 Irk Albert
 Jánosi Dénes
 Johan Béla
 Kerényi Károly
 Klemm Antal
 Kolosváry Bálint
 Koltay-Kastner Jenő
 Kotsis Iván
 Kováts Ferenc
 Krompecher István
 Kumorovitz Bernát
 Kuncz Ödön
 Kuthy Sándor
 Laky Dezső
 Laziczius Gyula
 Lengyel Géza
 Lepold Antal
 Lukinich Imre
 Mályusz Elemér
 Markó Árpád
 Mauritz Béla
 Melich János
 Mendöl Tibor
 Mészöly Gedeon
 Miskolczy Dezső
 Molnár Kálmán
 Nagy J. Béla
 Nagy Miklós
 Navratil Ákos
 Oltay Károly
 Pattantyús A. Géza

Pekár Dezső
 Plank Jenő
 Polner Ödön
 Princz Gyula
 Prohászka Lajos
 Pukánszky Béla
 Romwalter Alfréd
 Rubinyi Mózes
 Rybár István
 Sági István
 Schréter Zoltán
 Schütz Antal
 Sík Sándor
 Soós Lajos
 Supka Géza
 Surányi János
 Szabó Dezső
 Szabó István
 Szász Károly
 Széki Tibor
 Szemere Samu
 Szentpétery Zsigmond
 Szilágyi Lóránt
 Telegdi Róth Károly
 Theiss Ede
 Tokody László
 Tomcsányi Móric
 Tóth Zoltán
 Tury Sándor Kornél
 Váczy Péter
 Varga Lajos
 Vargha Damján
 Vargha István
 Verebély László
 Vinkler János
 Vladár Gábor
 Wellmann Imre
 Went István
 Zichy István
 Zolnai Béla
 Zolnai Gyula

3. A régi Akadémia újra megválasztott tagjai

Ábrahám Ambrus
 Alexits György
 Bakó György
 Bárczi Géza
 Beke Ödön
 Bognár Rezső

Bolgár Elek
 Borbély Samu
 Bruckner Győző
 Buza László
 Buzágh Aladár
 Csűrös Zoltán

Egerváry Jenő
Ember Győző
Entz Béla
Erdei Ferenc
Erdey-Grúz Tibor
Ernst Jenő
Fejér Lipót
Fekete Lajos
Fekete Zoltán
Fogarasi Béla
Freund Mihály
Fröhlich Pál
Fülep Lajos
Gelei József
Gimesi Nándor
Gombás Pál
Gyóni Mátyás
Gyulai Zoltán
Hadrovics László
Hajós György
Haynal Imre
Hevesi György
Horváth János
Illyés Géza
Issekutz Béla
Ivanovics György
Jáky József
Jancsó Miklós
Jávorka Sándor
Jordán Károly
Kellner Béla
Kerpel-Frónius Ödön
Kniezsa István
Kodály Zoltán
Kotlán Sándor
Környey István
Lakó György
Láng Nándor
Ligeti Lajos
Lissák Kálmán
Lukács György
Manninger Rezső
Mansfeld Géza
Marek József
Marót Károly
Marton Géza
Mátrai László
Maucha Rezső
Mihailich Győző
Mócsy János
Molnár Erik
Moravcsik Gyula
Müller Sándor
Németh Gyula
Nizsalovszky Endre
Novobátzky Károly
Ortutay Gyula
Pais Dezső
Rapaics Raymund
Révész Imre
Riesz Frigyes
Rusznayk István
Sántha Kálmán
Schay Géza
Schöpflin Aladár
Schulek Elemér
Selényi Pál
Soó Rezső
Sraub F. Brunó
Szabolcsi Bence
Szalai Sándor
Szász István
Szekfű Gyula
Szentágothai János
Szentpétery Imre
Szladits Károly
Szőkefalvi Nagy Béla
Szőkefalvi Nagy Gyula
Tamás Lajos
Tárczy-Hornoch Antal
Tolnai Gábor
Törő Imre
Turán Pál
Turóczy-Trostler József
Vadász Elemér
Varga József
Vendel Miklós
Vendl Aladár
Verő József
Voinovich Géza
Waldapfel József
Zemplén Géza
Zimmermann Ágoston
Zsigmond Ferenc
Zsirai Miklós

4. Az Akadémia új tagjai

Andics Erzsébet
Babics Antal
Barta István
Biró Ferenc
Bognár Géza
Gegesi Kiss Pál
Gerő Ernő
Gillemot László
Havas András
Hetényi Géza
Hevesi Gyula
Kalmár László
Kovács István
Kovács Károly Pál

Major Máté
Osztrovszki György
Petényi Géza
Rajka Ödön
Rázsó Imre
Rédei László
Rényi Alfréd
Révai József
Rudas László
Somos András
Szabó Imre
Szádeczky-Kardos Elemér
Trencsényi-Waldapfel Imre